

ԴՐՈՇԱԿ

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒՆԿԱՆ ԴԱՂՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

1902

„Droschak“
ORGANE
de la Fédération
Révolut. Arménienne.

ԴՐՕՇԱԿ

Adresse :
REDACTION DU JOURNAL
„Droschak“
R.F. DE SUISSE
GENÈVE SUISSE
BIBLIOTHÈQUE

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒԹԿԱՆ ԳԱԶՆՆԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

Ի Ն Տ Ե Լ Ի Փ Ե Ն Տ Ո Ւ Ժ Ը

Երբէք նրա անհրաժեշտութիւնը այնքան խոր չէ գգացել ինչպէս մեր օրերում: Եւ այդ մենք տեսնում ենք ամենօրեայ սուր քննադատութիւններից, որ մեր մամուլը ուղղում է ինքելիգենտ երիտասարդութեան դէմ՝ հայրենիքի մէջ և արտասահմանում:

Ու՞մ շատ է տրւած — շատ էլ պահանջում է նրանից: Ինտելիգենտ ուժ — ստեղծագործող ու կենսարար ուժ: Պատուութիւնից նա ստանձնել է ծանր ու պատուաւոր դեր: Բոլոր ազատական պայքարների մէջ նա եղել է առաջապահը: Բոլոր երկրներում նա գրկախառնել է աշխատաւոր ընդհանրութեան հետ, սոսկուել է նրա տենչանքներով, փաստաբանել է նրա պահանջները:

Արևմտեան աշխարհում նա մի դար շարունակ բռնակալութեան պատուհասը եղաւ, մերթ հանդէս գալով իրրե դաւադիր, մերթ իրրե կուռղ բարրիկադների վրայ: Ձեռքի աշխատաւորի հետ թե թե տւած՝ նա մեր ժամանակների ամենահերոսական կուիւնները վարեց միակտուութեան դէմ և յաղթանակեց: Նա նոյն աւելուով, նոյն անուսպ մոլեգնութեամբ շարունակում է կուել և կապիտալի բռնակալութեան դէմ, շարունակում է առաջնորդել աշխատաւոր մասսաները տաղանայների, գու փոթորիկների միջից — դէպի արդարութեան վերջնական յաղթանակը:

Ոչ մի տեղ թերևս իմացական տարրի այդ հզոր պղծեցութիւնը չէ արտայայտել անբան պայծառ կերպով, ինչպէս ժամանակակից Ռուսաստանի մէջ: Քսան տարի սրանից առաջ ռուս յեղափոխական ինտելիգենցիան գոցեց իր գործունէութեան առաջինը շրջանը, — մի պանծալի շրջան, որ լի էր հերոսութեամբ ու խանդավառ գաղափարականութեամբ: Նա մենակ էր — այդ ինտելիգենցիան: Մենակ՝ անհաւասար ու հաւաւոր մենամարտում, հալածւած հասարակութեան բոլոր տարրերից, հալածւած նոյնիսկ այն անլիցու կիսասուածից, որի առջև նա ծուկ էր չըբում՝ կրօնական երկիւղածութեամբ, որի անունը ժողովուրդ էր...

Ռէակցիան վրայ հասաւ իր բոլոր մոլեգնութեամբ և հնձեց ինտելիգենցիայի ծաղկը: Ցարի լայնարձակ կայսրութեան մէջ պահ մի թագաւորեց գերեզմանական լուութիւն: Մարեց ամէն ձայն. խաւարեց ամէն միայ:

Իդէալական թուիչքները կանգ առան. գաղափարական մարանչոյների շարքերը սպառեցին: Մարդիկ մանրացան. հասարակական կեանքը զրկեց հրապոյրից:

Բայց խարաղանով հաստատւած խաղաղութիւնը երբ է եղել յաւիտենական: Անցան տարիներ և հա հարից խլրտաց ի ն տ ե լ ի գ ե ն տ ու ժ ը, նորից հնչեց նշանախօսքը՝ «դէպի ժողովուրդ»... Այս անգամ ժողովուրդը ինքն էր կանչողը: Ինտելիգենցիային հալածում էր նա երբեմն — այդ ապերախտ ու անսիրտ քուրմը: Այժմ սթափւած՝ կանչում էր նրան իր մօտ, հիւրընկալում էր սիրով:

Եւ շարան-շարան գնացին կրթւածները՝ «անկիրթների» մէջ սուրբ կրակը վառելու. գիւղեր ու քաղաքներ հեղեղեցին նրանցով: Եւ աշխատանքը սկսեց, պրօպագանդը եռաց: Ինտելիգենտ ու բանւոր գրկախառնեցին: Համերաշխ ջանքերը արդիւնաւոր եղան և այսօր նրանց պտուղն է հա համբողջ Ռուսաստանի յեղափոխական խմորումը, որ նախանշանն է վաղան Ռուսաստանի...

Անցքերի տրամաբանութիւնը ընդհանուր առմամբ նոյնն է ամէն տեղ: Հայոց կեանքի վերջին տասնամեակում մենք դիտում ենք խոշոր գծերով իրողութիւնների միկնոյն ֆատալ յաջորդութիւնը: Ինտելիգենցիան այստեղ ևս սկզբում տարաւ իր ուսերի վրայ շարժման լուծը: 80-ական թւերին Բաֆֆի, Պատկանեան, Արծրունի ռազմական աղաղակներով փոթորկեցին հայկական մըթնոյրտը: 90-ական թւականների սկզբներում հայոց ինտելիգենցիայի զգայուն ներկայացուցիչները նետեցին կուի դաշտ: Ամբողջ կովկասը այլեղծեց: Ամբողջ Արարատեան դաշտը ցնծութեամբ դիմաւորեց հայկական անդրանիկ արշաւախմբին: Արպիսի թուիչքներ հայրենասիրութեան ու անաղարտ անձնուրացութեան: Եւ — ճակատագրական հանգամանք այստեղ ևս փառաբանեց այն վիթխարի, բայց կոյր ուժը — ժողովուրդը: Այստեղ ևս նա դարձաւ խանդավառ պաշտամունքի առարկայ:

Ինտելիգենցիան կուի դաշտ իջաւ, գուրգուրալով այդ պող կուռքը, խոր հաւատալով նրա պատրաստականութեան: Սխալեց: Մեծ Համբը ըմբոստ էր տաւալին գաղափարի առաքեալների դիմաց: Յեղափոխական փոփոխութիւնը փոքրաթիւ անհատների սեփական: Եւ ինտելիգենցիան հիասթափու : Մի քանի էր դեռ: Եւ ինտելիգենցիան հիասթափու : Մի քանի էր դեռ: Եւ ինտելիգենցիան յետոյ նա սկսեց արւն կուղէ կաղ հարւածներ կրելուց յետոյ նա սկսեց արւն կուղէ կաղ

գնալ: Զարգերը լրացրին ամէն ինչ: Ռէակցիան, որի նմանը երբէք չէր տեսնուած յեղափոխական տարեգրութեան մէջ, իր բոլոր ուժգնութեամբ պայթեց հայ ժողովրդի մտածող տարրի վրայ:

Ինտելիգենտ ուժը՝ շշմուհ, խելակորոյս՝ յետ ու յետ նահանջեց: Գէմօրալիզացիան, լքոււմը — ամէն մի սման ճգնաժամային դրութեան անխուսափելի ծնունդ — մտաւ նրա շարքերը: Աղետալի երևոյթ: Աղետալի՝ մանաւանդ այն պատճառով, որ ժողովուրդը դեռ չէր հասունացել զինուած կռիւի համար և որ նրան պատրաստելու ընդունակ էր միայն ճշմարիտ ինտելիգենցիան, քաղաքացիական պայքարի ներկայացուցիչը, քանի որ հասարակական ուրիշ տարրերը — բուրժուազեա, հոգևորականութիւն — ընդհանուր առմամբ յայտնի են իրենց ցինիկ անտարբերութեամբ դէպի ամէն մի գաղափարական գործ...

Գէմօրալիզացիայի նշան չէ՞ միթէ, որ երբեմնի կարմիր յեղափոխականը գործի ասպարէզից կամովին հեռանալով՝ փոխանակ պապանձելու և դասալքութեան արատը ծածկելու՝ փրփուրը բերնին դատափետում է յեղափոխական կազմակերպութիւնները և մերկացնում է եղած ու չեղած թերութիւնները:

Բայց պղտոր հոսանքը վերջ ունի: Հակայեղափոխական և այլ-ական վանաստեղծները դադար են առնում: Բարոյական տագնապը անցնելու վրայ է:

Հայ ինտելիգենցիայի շրջաններում երևում են սթափման նշաններ: Նրա ամենազգայուն մասը՝ ուսանող երիտասարդութիւնը ցոյց է տալիս առանձնապէս կենդանի հետաքրքրութիւն: Գերագոյն ժամանակը չէ՞ արդեօք, որ հայ ուսանողութիւնը երիտասարդական խանդավառութեամբ ինքզինքը նետէ պրօպագանդի մէջ և հայրենասիրութեան օրինակներ տայ հայոց անասնացող բուրժուազիային...

Եթէ օր շարունակ ազատ ժընէվում 90-ի չափ հայ ուսանողներ Եւրօպայի այլևայլ քաղաքներից համախմբուած՝ լրբջ ու բանաւոր վիճաբանութիւններով լուսաւորում էին իրար՝ ընդհանուր ու այրող խնդիրների վերաբերմամբ: Եւրօպական բոլոր երկրների մասուլը ուշադրութեամբ արձանագրում էր հինգերորդ Համագումարի որոշումները: ԿԵՐօպայի հայ Ուսանողական Գիտութիւնը՝ այսօր այլևս արհամարհելի մի մեծութիւն չէ: Նրա անդամներն արդէն հարիւրներով են հաշվում և ժողովապաշտում նա պիտի ընդգրկէ ամբողջ հայ ուսանողութիւնը՝ Եւրօպայում ու Ռուսաստանում: Նախկին անգոյն կանոնադրութիւնը յաղթահարուած է: Թիւրքահայոց խնդիրը այժմ արդէն ուսանողական առաջնակարգ մտահոգութիւնն է. նրա ծրագրի կենտրոնը: Եւ հինգերորդ Համագումարը, մի շարք որոշումներով, կարողացաւ յարգել իր ծրագիրը:

Որքան ուրախալի՛ այնքան և հրահանգիչ է Ուսանողական Գիտութեան փաստը: Նա ցոյց է տալիս, թէ որքան մեծ գործ կարող է տեսնել մի շնչին փորբա-

մասնութիւն, ինտելիգենտների մի խումբ, եթէ նա զինուած է հաւատով և եթէ ունի նախաձեռնութիւն:

Յեղափոխական գործի առջև ծառայող խոչընդոտները հարթելու համար, այսօր, աւելի քան երբեկիցէ, ին տելիգենտ ուժ է պէտք: Նա է, որ պիտի թափանցէ հասարակութեան բոլոր խաւերը, պիտի փշուէ նրա սառցային անտարբերութիւնը, պիտի մաքառէ ամէն տեղ մեղկութեան ու յոռետեսութեան դէմ: Նա է, որ ձայնակցելով հայաստանցու յորդորներին՝ պիտի մտնէ բուն գործի ասպարէզը, պիտի ձուլէ հայրենիքի ցան ու ցրի ուժերը, հեղինակաւոր ու անկեղծ խօսքով պիտի ուրեւորէ նրանց և մղէ դէպի կազմակերպուած ու սխտէ-մատիկ կռիւ:

Այո. ժողովուրդն ինքն է, որ փնտրում է «գործիչներին» — չենք չափազանցնում: Մուշից, Սասունից, Ղասաղուրականից և բոլոր կողմերից մեզ հասնող նամակի երբ միաբերան ու դառնութեամբ շեշտում են այդ պակասը:

Որքան քիչ ենք յեղափոխական դրօշակի տակ և որքան շատ կարող էինք լինել: Հրապարակի վրայ դենք անկեղծօրէն մեր բոլոր կարողութիւնները, — մտաւոր, նիւթական ու ֆիզիկական — զոհաբերենք ինչ որ կարող ենք: Ուղղենք մեր ուշադրութիւնը դէպի այն կողմը, ուր ամենից շատ պէտք ունին մեր աջակցութեան, ուսկից լսում են օրհասական աղաղակները: Փոխանակ ապարդիւն ժամապաճառ լինելու ներկայ ճգնաժամի հետ ոչ մի կապ չունեցող խակ ու անշնորհք մարդանքների մէջ, միանանք բոլոր ինտելիգենտ ուժերս, համախմբուենք մարտական կազմակերպութեան շուրջը և ընդհանուր ջանքերով փչենք հայրենիքի յեղափոխական կայծերը:

Եթէ մենք ժամանակին պարտաճանաչ գտնւէինք, եթէ բոլոր ինտելիգենտներս՝ ըմբռնելով ըոպէի հրամայական պահանջները՝ գործ դնէինք գէթ շնչին մասը մեր խելքի ու էներգիայի - Սասունը իր այսօրայ ճգնաժամի փոխարէն՝ կը ներկայացնէր հզօր ու կազմ մի բանակ, որին դիւրութեամբ չէր մօտենայ թշնամին:

Եթէ ժամանակին պարտաճանաչ գտնւէինք...

Բ Ո Ղ Ո Ք

Մտնում է խունկը աւեր տաճարում
Սուրբ խաչելութեան պատկերի առաջ,
Տառապեալ հօտը հոգւին է կանչում
Արիւնաշաղախ, մերկ, լալահառաչ:
Իսկ տաճարի ժող մայրեր, այրիներ
Գերեզմանատան նիրհը խանգարած,
Հողակոյտներն են արցունքով ծածկել
Եւ դարձեալ օրհնում քո կամքը, Աստուած:
Բայց ո՛ր ես Աստուած, ինչո՞ւ չես լսում
Հալածեալ հօտիդ աղերսը արդար,
Որ քո սուրբ անւան համար այս կեանքում
Արիւն արցունք է թափել դարեդար:

Նա, որ ամէն բան զոհել քեզ համար վանքեր, տաճարներ կառուցել շքեղ, որ իր թանկ որդոց արիւնով արդար ներկել քո անւան կուրի դաշտն ահեղ:

Եւ այսօր անգամ նեղ ճգնաժամին երբ հալածուում է անսիրտ, չարաչար, կրկին քո գութն է հայցում լալագին, Արհամարհելով մարդիկ և աշխարհ:

Նայիր այդ դողող դաշտի շրթներին, որոնք քեզ հետ են խօսում այս կեանքից, քեզ որ խոստացար քո հաւատարիմ Ծառային փրկել չարից, փորձանքից:

Միթէ՞ գթութեան անգամ մի նշոյլ Զլանում է քո սիրտը գթառատ.

Եւ միթէ բաւ է, որ մնաց նա խուլ Մարդկային արիւն արցունքի առաջ:

Հատան սաղմոսի բառեր ու բարբառ, Էլ խօսքեր չունին, որով աղօթեն Պղտոր արտասուց ակունքը խպառ Յամբեցան և արդ արիւն ծորում են:

Տես, էլ անբարբառ քո ստրուկ խեղճ հօտ Տաճարիդ անգամ փոշին է լիզում, Փրկութեան յուսով վերքերն արիւնոտ քո սեղանների քարերին քսում...

Բայց գիտցիր, Աստուած, որ քո ստեղծած Ամենամեծութիւնը ոճրագործն անգամ Գիտէ յետ առնել սուրը չնեղած Արտասուող զոհերի արիւնով անպարտ...

Բայց որոնց քայլը դու անիծել ես վաղանցուկ կեանքի այս տանջարանում Եւ որոնց համար տանջանքով պէս պէս Դժոխք յարդարել անտի աշխարհում...

Իսկ թէ քո կուրծքը ծարաւի է դեռ Լծիդ տակ հեծող ստրկի արեան, Ահա պատրաստ եմ, արձակիր վճիռ Եւ դատապարտիր ինձ անմահութեան:

Թաղեր ինձ ողջ ողջ գերեզմանի մէջ Եւ շրջապատիր անմահ որդերով... Բորբոքիր խարոյկ գեհնում անշէջ, Ուր նեաւիմ անվախ, այրիւմ դարերով:

Եւ կամ երկնքի բարձրում անկործան խաչ տնկիր ահեղ փշերից հիւսւած, Ուր ես բեւեռած անվերջ, անվախձան Բաւեմ մեղքերը հօտիդ... չգործած:

Վամ այլ տանջանքներ, որ աստուածային Միտքը կարող է երեւկայել... Լոկ թէ դորանով հալածեալ հօտին Մի անկապտելի ազատ կեանք գնեմ:

ԱՅԱՐԱՆԻ

ԱՆԳՐԱՆԻԿԻ ՆԱՄԱԿԸ

Մեր կառող քնկերոջ նամակից ճշտարարում մեր մէկ հատուած միայն եւ այն անսիրտութիւն, ստանց խախտելու քնազրի անպատշաճ ու կտորուկ ոճը:

7 յունւար, 1902

... Աշխատեցանք նոր ընկերներ և մի քիչ պատրաստութիւն ձեռք բերել, Ս. Առաքելոց վանուց մէջ

ամբանալ. բայց կառավարութիւնը միջոց չի տուաւ, և դեռ լիապէս չի պատրաստուած՝ պաշարեցանք: Նոյն օրը չորս հինգ զինուոր լեռ ունէինք, եկան ներս մտնելու. այդ միջոցին դէպքն սկսաւ, 2 մարդ մեզմէ սպանւեցաւ, մէկը մեր հին զինւորներէն՝ Յուրուղցի Յարու թիւնը, միւսը զինւորաց հետ եկող ժողովուրդէն՝ Վելիէ-գուզանցի Խաչար Խըջօյեան. ասոնց ներս առինք և 20 օր դէպքը շարունակեցաւ: Չորս կողմերնիս պաշարած թշնամեաց կողմանէ թէ սպանուած և թէ ցուրտէն ստուած սատկած 50-ի կը հասնի թիւը. հիւանդանոցներ ցարդ լեցուն են և մահ անպակաս մեջներին: Դէպքին չորրորդ օրը բանակցութեան մտանք կառավարութեան հետ. առաջին անգամ իրենց կողմէ նամակ մը գրուեցաւ մեզ առաջնորդարանի ձեռամբ, որպէս զի ուէ ձեռով կերպերով գմեզ կամ անձնատուր ընէ կամ դուրս հանէ: Բայց մենք կարևորութիւն չապրով՝ երեք օր միջոց ուղեցինք պատասխանելու. բայց իրենք իբր վախ ցոյց տալու մեզ վանքի առաջնորդը տոմսակաւ մը զրկեցին՝ եկաւ վճռական պատասխանը ուղելու, թէ ոչ ուժգին գործողութեանց պիտի ձեռնարկուի. կրկին պատասխանեցինք թէ, առաջարկութիւննիս վճռական է, 3 օր պայմանաժամ պէտք է տրուի, եթէ ոչ ուզածը թող ընէ: Այդ գիշեր ժամը երկուքին արշաւանք ըրաւ, ներս լեցիլ ուղեց, բայց ապարդիւն, իր նպատակին չի հասաւ:

Աերջապէս երեք օր զինաձգութիւն անպակաս շարունակելէ յետոյ, կրկին տոմսակաւ պատասխան ինչորեցին առաջարկեցինք թէ, մէկ կօմիսեր և երկու տոմսնոր պէտք է գան, անոնց պիտի յայտնենք նպատակնիս. ուստի և դէպքին 11-րդ օրը եկան 2 կօմիսեր և 2 առաջնորդ. ներս առինք երեք ժամ խօսեցանք: Կառավարութեան շսկած իմացանք անոնցմէ Անդրիոյ հիւստոսին քաղաք վերադառնալը, նաև Ռուսիոյ հիւստոսին օրթօգրքութեան պատճառաւ մեր խնդրները կր մերժէ, որով ծրագիրնիս փոխեցինք, առաջարկեցինք թէ, նպատակնիս է անձնազոհ լինել ազգերնուս իրատունը պաշտպանելու համար, և թէ չիրագործուի պահանջնիս՝ պիտի կուխնք ու մեռնինք:

Ա) Քաղաքական տեսակէտով ձերբակալուածներ արձակել:

Բ) Սպահանայ սրածութիւնք և վառուելը, Հիթանայ և Շուշաճերկի այրելն և մի քանի մարդոց սպանութիւնք, հատուցում ընել:

Գ) Ըստ կառավարական օրինի գիւղը չի պէտք է ծախուի:

Դ) Այս տարի ամբան կառավարութեան հրամանով տեղի ունեցած հարստահարութիւնք և սպանութիւնք Դաշտի մէջ, որ 50-60 անձէ աւելի սպանեցան պէտք է դարմանելին:

Իրենք ալ իրաւունք տւին մեր առաջարկած պահանջաց, խոստանալով որ անպակաս պիտի հեռագրեն սուր թանին և պատրիարքին և ասոնց դարմանելու պիտի նայուի: Մենք ալ առաջարկեցինք որ, մեր բողոքներու պատասխանը մինչև որ սուլթանի, Պոլիս գտնուող գիւսպանաց և պատրիարքին կնիքով կնքուած չի գայ, հետագրով նոյնիսկ գալու լինի ալ, դուրս չի պիտի ելլենք: Եւ երբ կնքուած գայ՝ ձայներնիս լսելի եղեր է և ըստ այնմ՝ պիտի վաւերացնենք մեր կողմանէ և ապա դուրս գանք: Առաջարկութիւննիս բոլոր յանձն առած մեկնեցան և 8 օր յետոյ պատասխան եկաւ պատրիարքի կողմանէ հեռագրուած ստորագրած վաւերացմամբ, թէ կրք անձ-

նատուր լինիք պիտի օգտուիք սուլթանէն և պահանջնիդ պիտի իրագործուի. բայց տեսանք որ մեր պահանջներուն համապատասխան չէ, միջոց փնտռեցինք դուրս ելնելու: Ատկէ 2 օր առաջ Թաւրիս ու Մարագ զօրք լեցած էր. զարկինք երեք հատ սպաննեցինք, պահապաններու փոխւելու առեն վառեցին (?) փախան: Մենք ալ պատասխանեցինք թէ այդ հեռագրէ բան մը չի հասկցանք, այլ նոյն մարդիկ պէտք է կրկին գան, և նոյն գեշեր ժամը 3-ին դուրս ելանք. քանի մը քայլ առնելէ յետոյ, հանդիպեցանք պահապաններուն. խոսեցանք հետերնին. վախու չի համարձակեցան ձայն ընել առաջ. և խուճար որ անցաւ՝ նոր սկսան զարնել, բայց ոչինչ, անփնաս ազատւած՝ հասանք Սասուն. . .

«Ահաւասիկ գեկտեմբեր 22-ին նորչէն գիւղի մէջ դէպք մը տեղի ունեցաւ: Աւթ զինուոր վար զրկած էի, երբ հոն հանդիպան մասնութեան. դէպքի բունւած երկու հարիւրապետ, երեք չորս զօրք և քանի մը ձի սատկեցուցին և Տիրոջ օգնութեամբ անփնաս ազատւեցան. . .

Ա.Ն.ԻՐԱՆԻԿ

Հ Ա Յ Գ Ո Ւ Կ Ի Ե Ր Գ

(ՆԻՆՈՒԱԾ ԽԱՆԱՍՕՐԻ ՅԻՇԱՏԱԿՈՆ)

- «Կարկուտ տեղաց Խանասօրայ դաշտումը Ֆէդայիներ դաշնակցական վրէժ առան հովտումը:
- Սոսկաց քիւրդը, լեղապատառ մարզկեցին 2էր սպասում իսպառ ջնջել Ֆէդայիներից լուսբացին:
- «Խաման Աստուած, Ֆէդային եկաւ, ո՞ր փախչինք,» — Ասաց՝ որդուն կրծքին սեղմած՝ լեղապատառ քրդուհին:
- «Մի՛ վախենար, հանգիստ եղի՛ր, բաջի ջան, Կանանց երբէք ձեռք տալու չէ վրիժառու քաջ Ֆէդան»:
- Մի ժամայ մէջ մազբիկ ցեղը ջնջեցաւ, Խանասօրայ կանաչ դաշտը կարմիր գոցնով ներկեցաւ:
- Հայի՛ր, յիշէք նւիրական այս օրը Յուլիս ամսի քսանհինգին կատարեցէք մեր տօնը:

ՀԱՅՈՑ ՀԱՐՅԸ ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎՈՒՄ

Խաղաղութեան XI համաժողովը բացւեց Մօնակօյում պարիլի 2-ին: Հայոց հարցը երրորդ անգամ գրեց խաղաղասէրների այդ պատկառելի կօնգրէսի առջև, իբրև հրատապ այժմութիւն: Այս անգամ նրա պաշտպանն էր Պիէռ Քիառ, որը, իբրև պատերազմի «Եւրօպայի հայ ուսանողական Գիւթեան» անձամբ գնացել էր Մօնակօ: «Պրօ Արմէնիայի» հեղինակաւոր ղեկավարը կազմել էր սրտառու զմի ղեկուցում Հայաստանի արդի վիճակի մասին: Չեկուցումը, ինչպէս և սպասելի էր, թողեց ամենախոր սպաւորութիւն հանդիսականների վրայ: Լրագիրները արձագանք եղան այդ սպաւորութեան և միաձայն ներբողեցին հայոց հարցի անզուգական փաստաբանին:

*) Այն երգը ջրնում է ժողովուրդի մէջ 1898-ից իվեր և երգում է կրկու տարեքի հիւսնակներով մեղամարտու և խորտու: ԽՄԲ.

Աւշագրաւ չափաւորութեամբ — ասում է մէկը այդ լրագիրներից — և առանց աւելորդաբանութեան՝ սքանչելի զեկուցանողը յուզեց խօսքերով և պաշտօնական դօկումէնտներով պատմեց այն անողորմ հալածանքները, որոնց ենթակայ են եղել տաճկահայատակ հայերը վերջին տարիներում: Նկարագրեց հայ ժողովուրդի ներկայ նօրմալ վիճակը՝ հաղորդակցութեան կաշկանդում, զէնք կրելու բացարձակ արգելում, հարկերը հաւաքելու բռնակալական միջոցներ և այլն: Տաճիկ կառավարութիւնը հայերին հովանաւորելու պատրաստուած ուզում է զօրանոցներ կանգնեցնել Սասունում — մի վտանգաւոր հանգամանք ևս պապայի համար. . . Աւստի և անհրաժեշտ է, ստիպողական է, որ պետութիւնները միջոցներ ձևուք առնեն նոր կոտորածները արգելելու համար:

Չեկուցումից յետոյ նախագահ Գաստօն Մօն յիշեցնելով թէ որպիսի տաղանդով ու անձնազօրութեամբ Պիէռ Քիառ նւիրւած է հայոց դատին՝ ուղղում է նրան ամբողջ ժողովի ծափահարութիւնների մէջ ջերմ շնորհակալութիւն:

Անգլիացի պատգամաւոր Ապպեր մի ազդու ճառ է արտասանում հայոց հարցի առթիւ, ցոյց է տալիս, որ Հայաստանի ջարդերի համար պատասխանատու են կառավարութիւնները և ոչ ժողովուրդները, որոնք Անգլիայում, ինչպէս և ցամաքի վրայ պատրաստ են միշտ օգնութեան գալ դժբախտ հալածականներին:

Նօվեկօվ պատճառաբանել է ուզում պետութիւնների ընթացքը նրանով, որ «վտանգաւոր է յարձակել Թիւրքիայի վրայ»:

Քիառ իսկոյն ջրում է այդ առարկութիւնը, յիշեցնելով Արէտէի օրինակը:

Այնուհետև նախագահը քեւարկութեան է գնում Քիառի կազմած և նախնական յանձնաժողովից ընդունւած բանաձևը, այն է՝

«Համաշխարհային խաղաղութեան 11-րդ Համաժողովը կրկնելով 9-րդ և 10-րդ համաժողովների ցանկութիւնները,

1) Թախանձանօք ինդրում է իերլինի դաշնապիրը ստորապրող պետութիւններից, դուժարել մի պաշտօնական խորհրդաժողով Հաւայի մէջ և լուծում տալ հայկական հարցին՝ գործադրելով 1895-ի մայիսեան ընթրօրների ծրագիրը:

2) Եւ, նկատելով, որ նոր կոտորածներ են սպասուում Սասունի կողմերում, ինդրում է միւսնոյն պետութիւններից ուղարկել Մուշ, սրա հարեւան քաղաքների իրենց հիւպատոսներին, քանի որ սոսկ Եւրօպայի պաշտօնական վկաների ներկայութիւնը բաւական է՝ արդիւլու համար արիւնոտ անցքերի կրկնումը:

Այդ բանաձևը ընդունեց միաձայն: Հանդիսականներից էլի մի քանիսը — տիկիներ Չուտներ, Սեվերին, պ. Քրեդերիկսէն և այլն — իրենց ճառերի մէջ ջերմ համակրութիւն յայտնեցին հայութեան և խիստ ոճով նշաւակեցին սուլթանի ուժիմը: Գանիացի տնտեսագէտ Քրեդերիկսէն այնքան հեռու գնաց, որ խաղաղասէրների այդ կօնգրէսում յայտնեց, թէ «պատերազմը օրինաւոր կը լինէր՝ սուլթանին խելքի բերելու համար»:

Հայաստանի անունը որոշեց մտցնել ազգերին ուղղած հանդիսաւոր կոչի մէջ (Appel aux nations):

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԲԱՆԿԵՏԻ ՊԱՐԻԶՈՒՄ

Ապրիլի 5-ին Պարիզում մի համեստ սեղանի շուրջը հաւաքած էին քսանի չափ հայասեր եւրոպացիներ, որոնցից մի քանիսը անգլիացիներ էին. Էտկին, անգլո-հայկական ընկերութեան քարտուղարը, Ստէյնլէն, Նշանաւոր արեւստագետը, Կրովֆորդ, Daily News-ի թղթակիցը, ապա Բերլինի Lokal Anzeiger-ի թղթակիցը և շատ ուրիշները: Ներկայ էր և դանիացի հռչակաւոր կրիտիկոս ժորժ Բրանդէս: Պարիզում «Արմէնիայի» խմբագրական կոմիտէից ներկայ էր դը Ռօբերտի, մնացածները ընտրութիւնների պատճառով բացակայ էին Պարիզից: Բացակայ էր և Քիառ, որը դեռ գտնուում էր Մօնակոյում խաղաղութեան կօնֆերէսի պատճառով:

Բանկետի միջոցին բազմաթիւ նամակներ ու հեռագիրներ ստացւեցին բացակայ հայասերներից—Պրեսանտէից, Դէտուրնէլ դը Կօնստանից, Դընի Կօշէնից, Քիառից, Վիօլէից, Լավիսից և այլն:

Ահա թէ ինչ էր գրում Պրեսանտէն պ. Նախագահին.

«Ստիպողական մի պարտաւորութիւն կանչում է ինձ Լիօն: Սաստիկ ցաւելով որ այս ձախող պարագան զրկում է ինձ հաճօքից՝ հանդիպելու հորիզոնի բոլոր կետերից եկած, բոլոր ազգութիւնների մարդկանց, որոնց ի մի է դուժարել ընդհանուր սէրը դէպի մի նահատակ ժողովուրդ — ես միթիւարում եմ յուսալով որ գոնէ ես երբէք չեմ զլանալու իմ աջակցութիւնը ամէն անգամ, երբ պէտք կը լինի աշխատել ձեր երկրի համար, լինի դա դրջով, լինի խօսքով, մամուլի մէջ կամ կօնֆերանսներով — ինչպէս որ նորերս պատիւ ունեցայ անել ժընեւում» «Եւրոպայի հայ ուսանողական Միութեան» նախաձեռնութեամբ — ես երբէք չպիտի զլանամ իմ աջակցութիւնը, երբ հարկաւոր կը լինի փաստաբանել ձեր իրաւունքները, ընդդէմ ձեր բռնակալի: Պարիզում «Արմէնիան», որ այնքան անձնիրութեամբ ու տաղանդով խմբագրում է մեր բարեկամ Պիէռ Քիառ և որի ղեկավարութեանը ես ինձ երջանիկ եմ զգում մասնակցել այնպիսի մարդկանց հետ, ինչպէս Անատօլ Ֆրանս, Կլէմանսօ, Ժօսէֆ և դը Ռօբերտի — «Արմէնիան» զանազան հանգամանքների պատճառով բախտ չունի այսպիսի մի օր ներկայացած լինելու, ինչպէս հարկն է դուրք ինձ թող կրտաք նրա անունից հաստատել որ նրա խմբագրութիւնը ամբողջապէս սրտով նրանց հետ է, որոնք կուրծք և տանջուում են Հայաստանի համար»:

Ե. դը Ռօբերտի «Արմէնիայի» խմբագրական կոմիտէի կողմից ողջունեց անգլիացի հայասերներին, որից յետոյ Էտկին խօսեց հայկական խնդրի մասին, շեշտելով այն միտքը որ բոլոր երկրների հայասերների իրարու հանդիպելը դեռ բաւական չէ, այլ անհրաժեշտ է, որ նրանք միացնեն իրենց ջանքերը և կազմակերպւելով որոշեն իրենց գործողութեան միջոցները:

Ժորժ Բրանդէս, որ մէկն էր առաջիններից, որ Եւրոպայում ձայն բարձրացրեց յօգուտ հայերի՝ սրամիտ մի ձառով իր համակրանքը յայտնեց տաճիկ կառավարութեան դոհերին: Նա զարմանք յայտնեց մամուլի յանցաւոր թիթեւաւորութեան առթիւ — մամուլի, որ լցնում է իր սիւնակները աննշան իրողութիւններով, յուզւում է մի քանի անհաստատի սպանութիւններով, բայց հնարաւոր չի գտնում բողոքել մի ամբողջ ժողովուրդի բնաջնջման դէմ:

Այնուհետև խօսեց պարլամենտի անդամ Մարսէլ Սամբա: Ցաւում եմ, ասաց նա, որ բացակայ են Դընի Կօշէն և Դէտուրնէլ դը Կօնստան, որոնց ներկայութիւնը այստեղ կը խորհրդանշէր բոլոր կուսակցութիւնների միութիւնը հայկական հարցում:

Հայերի կողմից խօսեցին բժ. Լօուի-Մելքեան և պրօֆէսոր Գամբարեան: Առաջինը ծանրացաւ «Պարիզի» հիմնադրութեան խնդրի վրայ, յայտնեց, որ թերթը ապահովւում է աղքատ ժողովուրդի լուսաներով և որ մեր հարուստ դասակարգը ոչ մի աջակցութիւն — ոչ նիւթական և ոչ բարոյական — չի ցոյց տալիս: Խօսեց հայ ինտէլիգենցիայի և բուն հայ ժողովուրդի առաքինութիւնների մասին: Նկարագրեց հայկական պայքարը, նրա յոյսերը, նրա առջև կանգնած խոչընդոտները:

Պրօֆէսոր Գամբարեան մի գիտական ձառի մէջ շեշտեց հայոց հարցի միջազգային բնաւորութիւնը:

Դրանից յետոյ Էտկին, Սամբայի, Բրանդէսի և դը Ռօբերտի առաջարկութեամբ ընդունեց հետեւեալ որոշումը.

«Հայաստանի սյու միջազգային ժողովը որոշում է, որ բոլոր երկրների հայասերների մի խորհրդատուով տեղի կունենայ ըստ կարելոյն ըստ Բրիւսէլում նա իրեն նպատակ կը դնէ գլխաւորապէս հայկական հարցը պարլամենտների առջև հանել»:

Այդ խորհրդատուի նիւթական կազմակերպման նպատակով համար Էտկին տուեց անգլո-հայկական կոմիտէի կողմից 500 ֆրանք:

Ի Ա Ն Ի Ա Յ Ի Հ Ա Յ Ա Ս Է Ի Ն Ե Ր Ի Ա Ռ Ա Ջ Ա Ր Կ Ը

Մի խումբ ամէն դասակարգի պատկանող դանիացի հայասերների ուղղել է «Արմէնիայի» խմբագրական կոմիտէին հետեւեալ նամակը:

Կօպենհագեն, մարտ 5 1902

Pro Armenia թերթի պատուարժան խմբագրական կոմիտէին

Պ. Պ. Օ. ԿԼԵՄԵՆՍՕ, ԱՆԱՏՈԼ ՓՐԱՆՍ, Օ. ԺՕՌԵՆՍ, Փ. ԴԸ ՊՐԵՍՄԱՆՍԸ, Ե. ԴԸ ՌՕՐԵՐՏԻ, Պ. ՔԻԱՐՍ:

Ամէն մէկը, որ դեռ պահել է իր սրտում փոքր ինչ մարդկային զգացմունք՝ համակրում է այն գործին, որ ձեռնարկել է Pro Armenia-ի խմբագրական կոմիտէն — հրապարակ հանել իրերի չափազանց սարսափելի վիճակը Հայաստանի թիւրքական նահանգներում և ստեղծել հանրային կարծիք ի նպաստ բաղաձայնաբար ժողովուրդի:

Բախտաւոր ենք զգում մեզ նկատել որ մեր հեռաւոր ու շատ փոքրիկ երկրում՝ Հայաստանի քրիստոնեաների անընդհատ տանջանքները կենդանի հետաքրքրութիւն և կարեկցութիւն շարժեցին, և 1896-97-ին 100,000 ֆրանկ համեմատաբար խոշոր մի գումար հանգանակելով՝ ուղարկեց հայերին: Մենք դեռ ունենք Կօպենհագենում տեղիներ մի ակումբ, որը աշխատում է մի որբանոց հիմնել Հայաստանում:

Բայց համակրութեան այդ ցոյցերը, ինչպէս և Հայաստանի մէջ ուրիշ ազգերի կողմից ձեռնարկած զանազան բարենպաստակ գործերը՝ կաթիլներ են միայն տանջանքների այն ծովի մէջ, որ Հայաստան է կոչւում: Եւ ահա միտք ծագեց մեր գլխում, որ այդ ամէն կերպ

չարչարող ժողովրդի ցաւերին փոքր ինչ հաւասարակչող դարման գանձելու համար, օգտակար կը լինէր փորձել ուրիշ ճանապարհներ: Մեզ թւում է, որ այդ նպատակի համար օգտաւէտ մի միջոց կը լինէր՝ հաստատել մեր ձեռքում, զուտ մարդասիրական գործակցութիւն, առանց ուէքաղաքական գոյնի, այն ազգերի միջև, որոնք իրենց համակրութիւնն են յայտնել հոգեւաւորքի մէջ գտնւող այդ եղբայրներին ու քոյրերին:

Մենք յոյս ունենք, որ եթէ այդպիսի մի մերձեցումով կարելի լինէր յուզել համաշխարհային հասարակական կարծիք, ցամառ մի աղաղակ հայկական խնդրի վերաբերմամբ և եթէ կարելի լինէր այդպիսով այդ խնդրը դարձնել միջազգային մի դատ, խաչակրաց արշաւանք յանուն խաղաղութեան — այն ժամանակ դրամական ներատուութիւնները, որոնք լինում են այսօր հազարներով՝ կը հաշվւէին հարիւր հազարներով: corporation

Այդպիսի մի քայլի նախաձեռնութիւնը Գանիայի պէս փոքրիկ մի երկիր չէ կարող իր վրայ առնել ուստի խնդրում ենք՝ *Արտու՛մ* — ի պատուարժան խմբագրական կօմիտէից՝ խորհրդակցութեան դնել այս առաջարկը և տեղեկացնել նրա մասին հայկական դատի ֆրանսիացի արգելիչ բարեկամներին:

Եթէ մեր գաղափարը իրագործելի թւայ ձեզ, կ'առաջարկէինք գումարել մի համաժողով այլևայլ երկրների պատգամաւորներէ: Այդ համաժողովը տեղի կունենայ ըստ կարելոյն շուտ Պարիզում՝ կամ Բրիւսէլում, Հաագում կամ Բազելում և կը խորհէ թէ ինչպէս կազմակերպել հայոց տառապանքները ամօքելու համար միջազգային մի կօմիտէ, ինչ միջոցներով ազդել եւրօպական մամուլի գլխաւոր օրգանների վրայ և ինչպէս անել առհասարակ, որպէս զի ամբապնդի գործակցութիւնը որպէս զի յուզի ու պահպանի հանրային հետաքրքրութիւնը՝ արիւնաներկ երկրի և նրա մշտապէս սգաւոր դասկաների վերաբերմամբ: Ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է, որ աշողութեան դէպքում, մենք մեր ձեռքից եկածը կ'անենք՝ այդ դատը մեզ ձօտ խրախուսելու համար:

Մենք յոյս ենք տածում — երանի թէ հիմնաւոր լինի նա — որ մեր այս դիմումը, թերևս միանգամայն ապարդիւն չի լինի, քանի որ հայկական հարցը վերջերս տեղիք տւեց հարցապնդումների՝ երեք տարբեր երկրների պարլամենտներում: երկու անգամ Ֆրանսիայի պատգամաւորական ժողովում, Բրիւսէլում և Հաագում: Մեզ թւում էր, որ մանաւանդ յունարի 20-ի վիճաբանութիւնը, որ հետեւեց Գիւստավ Ռուանէի հարցապնդումին՝ ունի ամենամեծ կարևորութիւն և մեզ հաճելի է նկատել այն շատ խելացի դիտողութիւնը, որ արաւ արտաքին գործերի մինիստրը իր ճառի մէջ, որը դրօշմած էր համակրութեամբ դէպի հայերը:

Ճակատապարհական է թւում, որ եթէ ազգայնականութիւնները շարունակաբար և անպատիժ կերպով թալանուին ու կոտորուին և զեռնափորձերի — նրանք ի վերջոյ պիտի մտածեն, որ ամէն վիճակ լաւագոյն է, քան այն կ'իսն քը, որ դրտնւում է մասսային կոտորածի միջանակաւ:

Խնդրելով ձեզ, պարոններ, ընդունել մեր յարգանքի և մեր ջերմ երախտագիտութեան արտայայտութիւնը՝ այն տաք կորովի և անխնջ պերճախօսութեան համար,

որով յՊրօ Արմէնիան՝ փաստաբանել է հայոց դատը՝ և յուսալով ստանալ ձեզնից մեր առաջարկին նպատաւոր պատասխան՝ պատիւ ունինք ստորագրելու:

Հ. Ա. Էփօզյ՛մ	Յով. Հաջ
Առեւտրական	Նախկին անդամ՝ պարլամենտի
Ս. Հեննինգս	Հարալդ Հօլմ
Պետական գաղտնի խորհրդական	Անդամ՝ պարլամենտի
Հ. Լուցօֆտ	Ի. Ն. Ա Մապփիկ
Պատուո	Առեւտրական տնտեսի նախագահ
Ս. Ռօթ	Սկատ Ռօրդամ
Նախկ. խմբագրական	Ջիւնյոյի եպիսկոպոս
Հենրիկ Շարլինգ	Վիլլ Շարլինգ
Պրօֆէսոր համալսարան.	Պիտանս. Նիւլ. մենիստր, պրօֆ. համս.
Հաննիբալ Սէէստիդ	Կլաուս Լ. Շփտ
Պարլամենտի անդամ	Պետական խորհրդական
	Վիլհէլմ Թօմսէն
	Համալսարանի ընկուոթ

Թ՝ Ղ, Թ՝ Ա, Կ Յ ՈՒ Ի Թ՝ Ի Ի Ն Ն ԵՐ

Ն Ա Մ Ա Կ Ն Ե Ր Տ Ա Ր Օ Ն Ե Ն

(Կարելոյ անձնաւորութենէ մը ստացւած մէկ նամակէն ցաղւած)

I

24 դեկտ. 1901, Մշոյ գաւառ.

Նայեմբեր ամսու սկիզբ, ընկերութեան տղայք, 50-60 հոգի, իրենց գլուխն ունենալով Անդրանիկն ու Գէորգը, մասն Առաքելոց վանքը: Ֆէրիք փաշան լսելով զինւորութիւնը լիւր հանեց, միանգամայն իմաց տաւ հիւպատոսին որ վանքը պիտի զարնէ: Քանի որ որբերը հոն են և տեղը վանք է, իրաւունք չունիս զարնելու պատասխանած է հիւպատոսը: Այսպէս ալ եղաւ: Քսան օր վանքը պաշարած մնաց, և այն գէշ թաց, մշուշ ու ցուրտ օրերուն, զինւորները ելան իջան լեռնէն, որոնցմէ շատերը հիւնդցան և չորս հոգի ալ զոհ գնացին տղոց գնդակներուն: Տղաքները բանակցութեան մտան կառավարութեան հետ, պատրիարքարանէն ալ հեռագիր հեռագրի վրայ եկաւ, որ անձնատուր ըլլան: Աերջապէս տասնեկնը օր վերջ նորընտիր եպարքոսէն և պատրիարքարանէն եկած հեռագիրները (զոր չեմ գիտեր ինչ կը պարունակէր) արզցի պառաւի մը միջոցով ղրկեցաւ յեղափոխականներուն, որոնք ուզեցին տեսնել Խոսրով և Յովհաննէս վարդապետներու և կառավարութեան կողմէ որոշած երկու անձերու հետ՝ ըսելիքնին անոնց ըսելու համար: Ուստի յիշեալ վարդապետները Մուղդատ և Մէհմէտ էֆէնտինները կուսակալին հրամանով կերթան Առաքելոց վանքը և կուզեն դունէն խօսել Ֆէրայիներուն հետ. սակայն ներսիններուն սպառնալիքէն վախնալով ահիւ ու դողութեամբ ներս կը մտնեն:— Ինչո՞ւ մեզ կանչեր ես կը հարցնէ Խոսրով վարդապետը Անդրանիկին.— Հոս պիտի մնաք. առաջնորդարանին մէջ թէյ խմելը դիւրին է, աս կ'ըսէ ու դուրս կելլէ: Վարդապետները ու կօմիտէները լեղապատաւ կը մնան: Կէս ժամ վերջը Գէորգին հետ կուգայ և ղրկած պատուիրակներուն կ'ըսէ. «Մենք տերութեան դէմ՝ ապրս-

տամբներ չենք, մենք եղած անիրաւութիւններուն դէմ
բողոքողներ ենք միայն:

Վարդապետը կըսկսի յորդորել որ անձնատուր ըլլան
և թէ ա ֆ վ ի շ ա հ ա ն է (կայսերական ներուժ)
բերել կուտայ: Վրսպառնան վարդապետին խրատելով որ
տեղը ծանր նստի և այդպիսի յիմարութիւն չընէ:

Երեկոյեան դէմ մեկնելիս, վարդապետը կ'ազդարարէ
անոնց որ Ֆէրիք փաշան մտադիր է գնդակակոծել վանքը:
Անդրանիկ ծիծաղելով մը կ'ըսէ. «Մենք անոնց թնդա-
նութիւններուն ու հրացաններուն ուժն ու զորութիւնը
գիտենք, և եթէ մենք ուզենք երթալ, որ ժամանակ
ուզենք կանցնենք կերթանք: Եւ այնպէս ալ ըրին, նոյն
իրիկունը երկու հազար պաշարող բանակին մէջէն անվնաս
անցան գացին...»

Ծնունդին օրը միրալայը կանչելով Խոսրով վարդա-
պետը կ'ըսէ անոր որ այս չարեաց առջևը անտելու է.
— Այդ մարդիկը ոչ մեծ կը ճանչնան ոչ գլուխ, ի՞նչպէս
կրնամ համոզել որ ետ կենան իրենց գործերէն, կը
պատասխանէ վարդապետը...»

Վը լսենք որ լեռն ալ կուի եղեր և քանի մը զար-
թիւ է և պինպաշի մը զարնեւեր են...»

II

31 յունւար, Մուշ

Ֆէրայիներուն քաջութիւնը մեր թշնամիներուն իսկ
սքանչացում պատճառած է. եւրօպացիները Տէվէտ զօրա-
վարի քաջութեան ու խորամանկութեան վրայ կըբարն-
չանան, բայց թէ Տէվէթի մէկ հարիւրերորդ ուժը
Անդրանիկի ու Գէորգի քով ըլլար, արդէն մենք շատոնց
ազատուած էինք: Իրօք մեր ազգին մէջ դիւցազուններ
պէտք է համարել անցեալ գարնան Բերդակայ դէպքի
Գէորգ և իր հինգ ընկերները, որոնք 2,000 թիւրքերու
և քրդերու դէմ առտունէ մինչև իրիկուն պատերազ-
մելով երեք հոգի թշնամիէն սատկեցնելէ ետք անվնաս
դուրս եկան: Նոյնպէս Առաքելոց վանքի յանդուգն դիմա-
դրութիւնէն ետք, Գէորգ իր հինգ ընկերներով 'ս ո Ր Ղ է ն
գիւղի մէջ պաշարուած էր Մուշէն յատուկ զրկած բազ-
մաթիւ գորբերէ: Երկու ժամ կուեղէ վերջ, ժանտարմի
իւզաշի Հիւսէյին աղան «շէհիտ» ընելով, անվնաս հեռա-
ցաւ: Այն պէտք է որ այս տեսակ մարուր հերոսները
պահին ու պահպանին, ապագային պէտք պիտի գան
անոնք, հարբենիքի սրբազան ու արիւնոտ դատին յաջո-
ղութեանը համար...»

III

1 փետրուար, Մուշ

Առաքելոց վանքին մէջ պաշարուող հայ խումբը, մօտ
50 հոգի, լման 20 օր մնայէն ետք, 21-րդ օրը ստիպ-
ւեցաւ դուրս ելլել: պաշարի պակասութեան պատճառով
որովհետև վանականներով և որբերով մէկտեղ պաշար-
ողներ թիւը 150-ի կը հասնէր: Անդրանիկ ջան այս
պարագային ռազմական զարմանալի ճարպիկութիւն ցոյց
նախ երկու հոգի, Գէորգ 2-րդը և մշեցի հաճի Թակոր,
որովհետև ձիւնապատ էր, շփոթելու համար ձերմակ
զգեստով դուրս կը հանէ, որոնք մօտենալով պահպան
դիւնորներին, «է՛յ Մուսթաֆա, կ'ըսեն, այսօր լաւ հը-
կեցէք, զի հրաման եկած է որ առաւօտուն վանքը
թնդանութի պիտի բռնուի, լաւ պահեցէք որ Ֆէրայիները
այս գիշեր չի փախչին»: Խօսքի բռնած ժամանակնին,

Անդրանիկի խումբը, 50 հոգի, կամաց մը կ'անուէ կը քալէ:
Յանկարծ ուրիշ պահապան զինուոր մը կը պուտայ. «աման,
ջան Ֆէրայիէր գազըյօլար» (ջան Ֆէրայիները կը փախ-
չին), իսկոյն երկու Ֆէրայիներ վրայ կը հասնին և
կըսպառնան որ չ'աղաղակէ. զինուորը իմացածին որ յեղա-
փոխականների հետ է գործը, լեղապատառ լեզուն կը
բռնուի: Ֆէրայիները՝ առանց վնասելու զինուորին՝ ճամբանին
կը շարունակեն, միմիայն Տերգեւանից Եւհուտի Բարսեղը
դիպածով կըսպաննուի իր ընկերներէն: Տղայք անհետա-
նալէն վերջ, առտան ժամը 6-7-ին թիւրք զինուորները
կը մօտենան վանքին, որուն դռները արդէն բացուած
էին, և կըսկսին աւրշտկել վանքը. զինուոր մը վանա-
հօր Երուսաղեմայ շապիկը ծախելիս բռնեցին և առին
ձեռքէն:

Թիւրքերը շարած մնացեր էին և Ֆէրայիներուն
փախուստը հրաշքի կը վերագրէին: Իսկ թուրք զինուոր-
ները արդարացնելու համար լուր հանեցին թէ Ֆէրիք
փաշան քանի մը հարիւր լիրայ կաշառք առեր է Ֆէ-
րայիներէն: Գէպքը Ռամազանի մէջ պատահելով թիւր-
քերը՝ Սայիդ էֆէնտիին, որ Մշու Ուլու ճամիին քարո-
զիչն է, կը հարցնեն. «Տօճա ինչու քարոզ չես տար»: Է-
տճան ուրբաթի աղօթքին ատեն կը համարձակի ըսել.
«Իսլամի կրօնքը խախտած է. Ֆէրիք և կուսակալ փա-
շաները կաշառք ուտելով փախցուցին յեղափոխական-
ները. չէ՞ որ եթէ մեզի հրաման տային, մենք վանքին
հոգն ու քարը հացի տեղ կուտէինք»: Ֆէրիքը այս լսածին,
Տօճան բանտը կը նետէ, ուր ամիս ու կէս է կը ձգնէ:

Քաղքին մէջ նեղութիւնը այնքան խիստ չէ, բայց
գիւղերու վիճակը անտանելի է:

Փախուստէն տաս օր անցած էր, երբ լուր ելաւ թէ
տղերը Խէյցի գիւղի մէջ բռնուած են. թիւրքերը աս
լսածնուն փրփուրը բերանին վազեցին գացին որ բռնեն
հում հում ուտեն, բայց ամօթով ետ դարձան:

Անդրանիկը, որ գաւառները կը գտնուէր, այնպէս
հասկցեր էր թէ Ղլաղաճայ Արմենակ և ուսուցից Սար-
գիս եկած ու բռնուած են. ատոր համար 30 զինեալ
հոգով եկաւ Փեթար գիւղ, բայց իսկոյն լուր տուինք որ
ետ դառնայ, ըսելով որ այդպիսի բան չի կայ: Գէորգ
չավուշը միայն քանի մը ընկերներով գնաց ստակ հա-
ւաքելու. 4-5 օր պտտելէ ետք ձիւղ դեկտ. 23-ին
մատնեցաւ Նորշէն գիւղի մէջ: Ահա մեր Նատարնից
Հիւսէյին աղան, ոստիկաններու հարիւրապետը, թիւր-
քերու մէջ համբաւուող պապաիկիդ հսկայ մը, անմիջա-
պէս գունդ մը հեծեալ ոստիկաններով արշաւեց Նորշէն:
Թիւրքերը կը հարցնեն. — Երթալդ խե՞ր է. — Ֆէրայի-
ներու ետեւէն կերթամ. կամ ողջ կը բերեմ կամ դիակ-
նին. — Բայց չըլլայ որ դուն քեզ վրայ տաս, հեղինօրն
կ'ըսեն իրեն:

Հիւսէյին հազարապետը կը հասնի Նորշէն: Տղայք
խմբով դուրս կելլեն. հազարապետը տեսնելուն կըսկսի
հետապնդել. տղայք քիչ հեռացածնուն, ետ կը դառնան,
գնդակի քանի մը հարեւածով վեթխարի Հիւսէյինը վար
կը գորցնեն ձիւն ու ուրախութեամբ կը շարունակեն
ճամբանին: Բայց Գէորգ չավուշը երկու ընկերներով և
ճամբանին Վաղարշակ դեռ գիւղն էին, բարձր տանիքի
մը վրայ կելլեն և հրացանի կը բռնեն թիւրքերը, որոնք
սարսափահար կը քաշին, երեսի վրայ ձգելով Հիւսէյին
հարիւրապետի անշունչ մարմինը, որ մինչև առաւօտ
դուրսը կը մնայ: Յաղթական տղայք ապահով իրար

կը գտնեն նորէն: Յաջորդ օրերուն թիւրքերը սոսկալի աւարառութիւններ ըրին և 10-20 մարդ ալ բանտարկեցին: Առւին մէջ թիւրքերէն քանի մը հոգի մեռան և քանի մը հատ ալ ձի. յիսնապետ մըն ալ վիրաւոր պառկած է, որովհետև ֆէդայիի դնդակը անոր սուրին դպելով, չէր յաջողած մահացու ուժը տալ անոր:

Երկրորդ օրը Հիւսէյնի դիակը քաղաք բերելիս, թիւրք ահաբեկ խուժան մը ընդառաջ գնաց, ահուայ կծրցնելով հայերուն դէմ, որոնց չկրցաւ դպիլ, երեւի արտաքին ազդեցութեան մը շնորհիւ:

Յաջորդ օրը շուկային մէջ թիւրքերուն բերնէն սահեգնական խօսքը կը լսուէր. «Հիւսէյնին ալ կերաք, եթէ մարսեցիք. լաւ»:

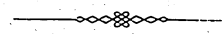
Կաթողիկէներու վարդապետը, փոխանորդ հայր Անանիա և Պօլէեան Ստեփան աղան փաշային կը ներկայանան, նորէնի վիճակի մասին տեղեկութիւն տալու համար. փաշան լրբութիւն կունենայ ըսելու. «ինչո՞ւ եկեր էք. կը տեսնէք, Մոկուճի պէս պիտի ըլլայ նորէնը»: Խեղճերը գլխիկոր կը վերադառնան:

Յեղափոխական զինուորները ահ ու սարսափ ազդած են այստեղ թիւրքերուն և կառավարական շրջանակներու մէջ: Բոլոր ֆէդայիները ընտրուած անվիճելի տղամարդիկ են: Գէորգ չափուշը, ջան, հոգի է, լման 17 կուր բռնակ բոլորէն ալ անվնաս դուրս պրծած է. հասակը կարճ, 35 տարեկան, քիչ խօսող, խոհեմութիւնը միացնող իր անվախ և անբասիր քաջութեանը հետ:

Երեք ամիս է թիւրք զինուորներուն մէջ սարսափելի հիւանդութիւն մը ինկած է. օրական 2-5 մարդ կը տանի. անոնց հրամանատար հազարապետը ևս շատ հիւանդ խելքը կորսնցուցած է, այնպէս որ բժիշկները յուսահատած են: Ֆէրիզ փաշան ևս զգայութիւնը կորսնցուցած, մեռնելու վիճակի մէջ է:

Առաքելոց վանքը զօրք լեցուցած են, էզանի ժամանակ հեղածին, մէկը կ'ելէ զանգակատան գմբէթին մէջ կը կայնի. «Ալլահ էքպէր» կը պօռայ:

Նորէնի բանտարկածները, երեւի դեսպանի շնորհիւ, ազատ ձգուած են, բացի էրզրումցի դարբին Սեդրակէն և մէկ գիւղացիէ: Բայց ասոր փոխարէն ծեծ, հայհոյանք, ուրիշ կարգի նեղութիւններու հաշիւը չի կայ: Տուրքի համար սուր սուր ժանիքներով ձեռնակապեր հնարած են, եթէ ձեռքը անցնեն մահու չափ չարչարանք կը պատճառէ ամբողջ միսը ծակծկելով:

ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՐԱՆԷՆ ՊԱՏՐԱՐՔԱՐԱՆ ՂՐԿՒԱԾ
ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԷՆ ՔԱՂԻԱԾ

1901 Յունիս 16 մամս թիւ նամակ էն. — Ամառան տօթափին օրերուն մէջ ենք: Աշիւթներու և պաշտօնեաներու նօթութիւնն առաւել քան երբէք երևան կուգայ և շահատակութիւններ կը գործեն: Առաջիններն՝ աւարառութեամբ, արիւնահեղութեամբ և առևանգութեամբ (որովհետև տաքութիւնը աշիւթներու ջիղերն ալ կը գրգռէ), միւսները բարբարոսական թահսիլաթով: Չանձրացայ գրելէ: Ա՛լ խեղճ ու թշուառ ժողովուրդին մեղքը կեղծական վարչութեան վիզը: Յունիս 7 նամակ էն. — Վիճակիս մէջ գտնուած գայմագամանիստ աւաններու ազգայիները կուզեն որ

կառավարութիւնը իրենց գեղէն ելնէ և ուրիշ տեղ մը հաստատուի, որպէս զի անոր պաշտօնեաներուն ու զօրքերուն բազմադիմի զրկանքներէն ու անկարգութիւններէն ազատ մնան, այնպէս են զօրօրինակ Տ.՝ի ու Ջ.՝ի ազգայիները: (Անցեալ տարւան տեղեկագրովս այս մասին երկարօրէն գրած եմ):

Եւ իրաւունք ունին, որովհետև կառավարութեան ներկայութիւնն՝ պաշտպանութիւն, դիւրութիւն և օգուտ չունենալէ զատ, զանազան զեղծումներու, զրկանքներու և խայտառակութեանց պատճառ կ'ըլլայ և ժողովուրդը կը կեղծբէի ծանրապէս:

Յունիս 12 նամակ էն. — Ստացայ ձեր ամենապատուութեան յունիս 20 թւակիր նամակը, որով մայիս 12 թւակիր տեղեկագրին նկատմամբ կարեւոր ձեռնարկներն իգործ դրելիքը ծանուցանելով՝ կը յանձնարարէք որ ժամանակին «հանգամանքներն ու դժարութիւններն նկատողութեան առնելով՝ չթողուլ բոլոր գործը կեղծօնին վրայ, այլ տեղական միջոցներով կարելին իգործ դնել»:

Բայց խոնարհաբար դարձեալ և միշտ կը յայտնեմ թէ, այսպիսի միջավայրի մը մէջ, տեղական միջոցներով, տեղապահ մը չկրնար ոչինչ գործել, երբ մանաւանդ իբր միմիայն հոգեւոր պետ — րէիսի բուհանի — և ոչ Առաջնորդ ու իտար է նստող և ձայն ունեցող ըլլայ այն:

Յունիս 19 նամակ էն. — Ստացայ ձեր ամենապատուութեան յունիս 30 թւակիր նամակն, որով կը յանձնարարէիք մեզ. «կարելին իգործ դնել պահպանելու համար ազգային հաստատութիւններն, գէթ իրենց արդի վիճակի մէջ»:

Խոնարհաբար կրկնելով հանդերձ թէ արդէն մինչև հիմա այդ նպատակին համար պէտք եղածն չէ զլացուած ձեր սրբազնութեան, թէ վանքերն, եկեղեցիներն և դպրոցներն կրնանք պահել իրենց արդի վիճակին մէջ (այսինքն իբր շէնք միայն ու ան ալ աւերակ կամ կիսաւեր), բայց ժողովուրդը: Այդ նւիրական շէնքերը ինչի՞ կրնան ծառայել, եթէ իբր շէնք միայն մնան ու ժողովուրդէն թափուր ու լքուած ու քիւրդերու և այլազգեաց ձիրանին մէջ մնացած խաղալիկ, ինչպէս է Ս. Վ.՝ի վանքը, մեր վիճակին մէջ և հարիւրաւորները ամբողջ մեր աշխարհին մէջ: Առածին ըսածին պէս «ընտրը ջաղացքն է տարեր, մենք ջախջախը կը փնտռենք»:

Օգոստ. 10 նամակ էն. — Ստացայ ձեր յուլիս 28 թւակիր նամակն, որով մայիս 5 թւակիր նամակիս (յետեանալ և ներկայ տուրքերու մասին գրած) ի պատասխան կը յայտնէիք թէ «իրաց վիճակը յատուկ թագրի բով մը Արգոթ. (?) գործ. նախարարութեան ուշադրութեան մատուցինք և յն. և յն. և յն.»:

Թէ այս առթիւ և թէ ուրիշ կարևոր նամակ-տեղեկագիրներուս առթիւ ձեր թագրիներու և կարևոր ձեռնարկ-տնօրինութիւններու համար երախտապարտ ըլլալով հանդերձ, խոնարհաբար սա կէտը կը յայտնեմ թէ, այդ թագրիներն կամ թէտպիրներն ոոժ չունին և արդիւնք չեն ցուցներ (գէթ այստես տեսայ ես 2 տարիէ իվեր, որովհետև (թագրի-թէտպիրներն) դէօժէ կալթը կ'ըլլան Բ. դրան մէջ և ուրիշ — ժամանակիս քաղաքականութեան և իսլամական մղոնաւորութեան պահանջած — թախիմաթներն են, որ կ'ողովն այս կողմերը: Եւ աներկմիտ եղէք որ չպիտի դադրին երբէք հոս խստութիւնները, հարստահարութիւնները, կրօնա-

փոխութիւններն և աշխարհափոխութիւններն: Չուռու ժողովուրդն շատոնց զօրկած է ինքնապաշտպանութեան ամէն միջոցներէ, գրիչէն-դպրոցէն, խաչէն-եկեղեցիէն և յետին ապաւէնն եղող ափ մը հողէն ու բրիչէն: Այս է իրականութիւնը և ժամանակիս քաղաքականութիւնը...

Աւստի եթէ կրնաք, ուրիշ թագրիր-ճրագիրներ յղացէք և ի գործ դրէք ազգը շփոթացած:

Գրեթէ ամիս մ'է որ Տ. եկած եմ հոգևորապէս այցելելու և մտիթարելու մեր անմտիթար ժողովուրդը: Գալէս ի վեր ականատես և ականջալուր ըլլալով Տ.-ցիներու եգիպտական (իմ դժոխային) տառապանքներուն, սիրտս կտոր կտոր կ'ըլլայ:

Երրորդ անգամն է որ Տ. կը հանդիպիմ և տեղական միջոցներով չկրցայ յաջողիլ վարժարանը նորոգելու: Այս տարի ագարակատուն կամ շտեմարան յարգանոց-հիւրանոցի կերպարանքի տակ ներկայացուցի խնդիրն միւլթեսարիֆին, որ Ելլաստիկ յանձնարարական մը ուղղեց գալ մա գա մ ու լ թ ե ա ն: Վերջինս յանձնարարականի — է վ ա գ ր ի մ ի լ ա կ է լ է ղ է ի ն առջև կանգ առնելով՝ երկայն բարակ մտմտութի, փնտառութի և ձգձգումի մէջ խորասուզեցաւ: Վերջապէս տեղեկագիր մը գրեց մ ի լ թ է ս է թ ի Ֆ ո լ թ ե ա ն որպէս զի վերջնական վճիռը արձակէ... Սպասէ ու համբերէ...

Իսկ Յ-4 տարի տուաջ Տ.-ցիներու գրամով ու արիւնքրտինքով շինուած և յետոյ պաշտօնեաներու կողմէն կործանուած և փայտ-գերաններու արժէքը կու տրւած պահականոցը այսօր վերաշինելու կը ձեռնարկեն միւլթոյն պայմաններով, այսինքն Տ.-ցիներուն քսակով ու ձեռքով ճիշտ ճամբուն վրայի երեք աղբիւրներու մօտ, որոնցմէ օրն ի բուն գեղին կանայքը ջուր կը կրեն: Եկտր աներկմիտ եղիւր որ...

Օ գ ո ս տ ո ս 1 7 ն ա մ ա կ է ն. — Մեր վիճակին մէջ տիրող անապահովութեան և դաւանագին կացութեան մասին, կը խնդրենք որ ձեր ամենապատուութիւնը շնորհ ընէ ազգու կերպով միջնորդ ու բարիխօս կանգնել հպատակաւորդարասէր Վեհ. կայսեր առջև, որպէս զի չի ջարդի, չի ջնջի մեր խեղճ ու թշուա ժողովուրդը երկու սուրէն, այսինքն աշխրթներու սպանութեանց ու հարստահարութեանց երեսէն և կառավարական պաշտօնէից զեղծումներու և մեքենայութիւններու երեսէն: Ի սէր Աստուծոյ, վճռական անօրինութիւն մը, արմատական բարեկարգութիւն մը, ազգը կը կորսուի այս կողմեր...

Ս ե պ տ ե մ 8 ն ա մ ա կ է ն. — Ինչպէս ազգութեթերը կը հաւաստեն «կարճառօտ արձակուրդի մը մտած է Ազգ. Պատրիարքարանը»: Արժան և իրաւ, ամէն վարչութիւն, ամէն հաստատութիւն արձակուրդ ունի, Պատրիարքարանն ալ պէտք է որ ունենար: Տէրը զօրացուցէ և կազմակարգուցուցէ:

Բայց մեր վիճակին մէջ արձակուրդ չունին բնաւ աշխրթներն. իրենց բաղնուսին և արիւնահեղութեան, առեւանգութեան և կապուտ կողպուտի համար, և կառավարական պաշտօնեաները՝ անողոր ու անհաստնում թահսիլաթի և մեքենայութեանց և զեղծումներու համար: Մ.-ի Մ. փաշային (Համիդիէ) և Շ.-ի Մ. աղային խնդրը արդէն ոչ արձակուրդ ունի և ոչ ալ լուծելիք և կը յուզէ միշտ Պ. գաւառը: Իսկ Ղ. կը յուզին և կը խռովեն միշտ Պ.-ի Չ. և Ա.-ի Օ. աղաներն իրենց կռիւներով որ շարունակելի են:

Ստացայ ձեր յուլիս 3 թւակիրը, որով ի տարէի մէջ աթոռ ունենալու համար թագրիր մ'իւս մատուցանելիդ կը յայտնէիք: Հակառակ ամէն աշխատութեանց ձեր վերջին թագրիրն ալ իր նախորդներուն նման արդիւնք մը չկրցաւ ունենալ:—Իրազեկ աղբիւրներէ կ'իմանամ թէ, Ս.-ի իտարէի ժողովը մազպաթա է ուղղած կուսակալութեան այս իմաստով՝ «Հայոց Առաջն. Տեղապահը ս է ր ք է շ, յանդուգն, չհամակերպող երիտասարդ վարդապետ մ'է և այս կողմերու մ ու լ ա մ է լ է ն ե թ ու ն չի կրնար լաւ ծառայել տէրութեան: Հետեւաբար Գ.-ի ասուոց չիք քահանան յարմարագոյնն է:

Ս ե պ տ. 2 2 ն ա մ ա կ է ն. — Այս շաբաթ ալ նամակ չստացանք ձեր ամենապատուութեանէ կ'երևի թէ տակաւին կը շարունակէ պատրիարքարանիդ «կարճառու արձակուրդը»: Ա՛րդ, արձակեա՛ Տէր:

Աստուծոյ սիրոյն արձակեցէք զիս այս պաշտօնէն, տասնեակ միսներէ ի վեր բազմիցս հրաժարականս աւած, գրած և ողբերգած եմ, Ս.-ի մէջ ալ չեմ կրնար մնալ, չեմ կրնար հանդուրժել, ալ հարամ է ինձ Ս.-ն, նա մանաւանդ հետեւեալ գլխաւոր և կենսական պատճառներով: Տեղական կառավարութեանը բոլորովին անպատ վերաբերութեան համար, որով այնպիսի մոլեռանդ և կանխակալ սկզբունքով լարուած քաղաքականութեամբ մը կը վերաբերի հայ քրիստոնէութեան և անոր հոգևոր պետին հետ, որ ամենէն պարզ և ամենէն տարրական ու աննշան խնդիրներու մէջ իսկ դժուարութիւն և դժկամակութիւն ցոյց կուտայ, իհարկին զանոնք կապելով՝ երեւակայական և ոչ-իրական իրատէն երու: Այնպէս որ արդէն մեծ ու կարևոր ուէէ ազգօգուտ բանի մը երբէք չեն հանդուրժեր և ներեր, ամենաչնչին խընդիրներն իսկ — զորոնք ուրիշ տեղեր անձնական տեսութեամբ կամ խնդրանքով մը կարելի էր լուծել տալ — Ա. Բ. Գ. թագրիրներով իսկ չեն բարեհաճեր լուծել ի հեռուէս: Ամենակարևոր (թէ և ըստինքեան չնչն և անարժէք) խնդիրներէն բաւ է յիշել ի տարէի խընդիրը, որոն բոլոր եղանակաւորումներն և ապարդիւնութիւնը՝ ծանօթ է ձեր սրբազնութեան... Ամէնէն անկարեղներէն՝ եկեղեցական տան մը նորոգութեան դէմ եղած և ցուցած անհամեմատ ընդդիմութիւնը եւ կառավարութեան այս վերաբերումն և ուղղութիւնը եւ կողմէ կամ կը դեկավարէ անշուշտ թէ գաղտնի հրահանգները և մանաւանդ տեղուս իսլամ կարդացողները (չէյն, նապիպ, սէյիտ, մօլլա, հաճի, սօֆի), հրահանգներն ու թեխարութիւններն շատ աւելի յարգեի և գործադրելի են հոս քան ամէն հրաման-հրահանգ և նոյնիսկ իրատէ:

Վիճակին ժողովուրդին՝ բոլորովին ենթակայ եղած ստրկութեան, թշուաութեան, կարօտութեան և հարստահարութեան ու անապահովութեան (կեանքի, ինչքի և պատւի) համար, որոնց մինակ և անձարակ կը գտնուի ինքզինքս, լքած ըլլալով պատրիարքարանիդ անմիջական և ազդեցիկ միջնորդունէն և կառավարութեան բարեացակամ տրամադրութեանէն: Այնպէս որ խեղճ, տգէտ, թշուա և կարօտ ժողովուրդին չեմ կրնար հասնել միակուցի, ոչ բարոյս պէս, քանի որ բարոյական միութարութիւնը կամ քաջալերութիւնը այնչափ տկար է այսօր, և ոչ ն ի լ թ ա պ է ս, որովհետեւ բոլորովին զուրկ եմ անիրաւ մամոնայէն, որով կարելի ըլլար հասնիլ բիւրազգի կարօտութեանց և ոչ ալ վարչական ա-

պէս, որովհետեւ կառավարութեան աննպաստ վերաբերութիւնը և աշխրհիւններու հարստահարութիւնը բոլորովին կը ջլատէ և կը թեւատէ զիս և ամէն բանի մէջ անճարակ և անյաջող կը կացուցանէ:

Ասկէ գրեթէ 15 տարի առաջ Ա.ի եկեղեցւոյն համար տուն մը կը գնուի, եկեղեցւոյն դիմացը և վարժարանին ճիշդ կիցը և այն աստն արական վարժարանին մօտիկը աղջկանց վարժարանի մը վերածելու մտադրութեամբ: Նոյն տարին հին շէնքը փլցնելով՝ կուզեն նպատակաշարժար շէնքի մը վերածել զայն և ամէն ատողձ կը պատրաստեն, բայց երբ գործի կըսկսին, իսլամ մոլեռանդ ամբոխը կ'արգելէ և բոլոր ատողձը աւարի կուտայ: Այդ կ'անցնի, կը մոռցւի գրեթէ:

195-ի աշնան կը մտածուի առաջնորդարանի վերածել, հազիւ հազ և կաշառով մաշառով կը յաջողին սկսել շինութեան դէպքէն գրեթէ ամիս մը առաջ: Երկարի շէնքը հազիւ թէ կը վերջանայ և տանիքին ծեփը կը մնայ, անիծեալ դէպքին շփոթութիւնը կը փրթի: Ամբոխը կը յարձակի վրան, վերնայարկը կը փլցնէ, պատրաստ ատողձը աւարի կուտայ: Յաջորդ տարին ձմեռան, պէլէ տիւնը կուգայ ամբոխին թերի թողածը կը լրացնէ, փլցնելով գրեթէ շէնքին մեծագոյն մասը, ըսելով թէ վտանգաւոր է:

Այս տարի մենք ուզեցինք նորոգել և վարձու տալ բաւական պատրաստութիւն ալ տեսնը: Բայց թաղին ն., Ս. հաճինքն ելան և միւթէսարիքին բողբոջեցին թէ «չենք ընդունիր որ այդ տունը շինուի, Ը. յղկիթին մօտ ըլլալուն պատճառաւ»: Եւ արգիլեցին նորոգութիւնը: Ի՞նչ կ'ըսէք ասոր, ի՞նչ ընենք...

Հոգ տ. 12 ն ա մ կ է ն. — Ստացայ ձեր սեպտ. 20 նամակը, որով կ'աւետեկէք թէ, վիճակիս մէջ տեղի ունեցած տուրքերու գանձման խտտութեանց մասին մատուցած ձեր թագիրին վրայ, արտ. գործ, նախարարութեան կողմէ կարևորն գրած է Բաղէշի կուսակալութեան և կը յանձնարարէք ինձ հետամուտ լինել և արդեանց վրայ տեղեկութիւն հաղորդել:

Արդէն գրածները չկրկնելու (անօգուտ տեղ մանաւանդ) և չափաւոր ոճ ու լեզու գործածելու և պատշաճ օրէնքն (իմա ոչ թէ գործ տեսնելու, այլ ի տարէի մասը և հատի ուսուցումը) յարգելու համար, աւելի բան մը չեմ գրեր և սա չափը միայն կ'ըսեմ թէ, Քասսիլաթը միևնոյն սկզբունքով և սիստեմով ու խտտութեամբ և աւելի թափով շարունակւած է և կը շարունակուի ալ: Այնպէս որ միութարներն չեն հիմա, որ անձի մը պարտքը կը ցուցնեն և անձամբ կը գանձեն, այլ թահսիքներէն օրը օրին պատրաստած պարտացուցակը կը տրուի և ոստիկաններն ծեծելով և աներևակայելի խայտառակութիւններով խմբովին կը տանին ոստիկանատունն և կը գանձեն որչափ որ ուզեն, բիւր անարգանքով և հայհոյանքով, ծեծով և բանտարկելով: Միութարները կը կենան հող իրը խրտուիլակ և իրենց ներկայութիւնը կ'արդարացնէ միայն զապիթաթի թահսիլաթը և վերջնոյն խտտութիւնը:

Ստացայ ձեր Սեպտ. 10 թակիր նամակն, որով կը յայտնէք թէ «ինչորոց կարգադրութեան համար եղած աշխատութեանց և դիմումներուն, երբ չհամապատասխանէր արգիլեքը, պատճառը պէտք է վերադարձնել պարագայից յետոյ» և կը յանձնարարէք չդժգոհել ու չվհատել իրաց դժարին կացութեան առջև և չբազա-

րել ջանք ու միջոց ի գործ դնելէ «գոնէ մեր կոչման ու խղճին հանդէպ մեղանշած չ'ըլլալու առաջադրութեամբ»:

Ներկայս գրելնուս պահուն, դեռ աչքիս առջև ունենալով ձեր հրաւեր-հրամանն «ոճս ու լեզուս չափաւորելու», չեմ ուզեր շատ բան գրել, թէ և խնդիրը կը պահանջէր շատ ու շատ բաներ մը գրել: Եւ այսչափ կ'ըսեմ միայն թէ խղճիս ու պաշտօնիս հանդէպ շինական համար է միայն որ կը գրեմ այդ քիչ մը բաց, համարձակ և անկեղծ տողերը: Բայց եկու տես որ ժողովուրդեան մը գոյութիւնն ապահովելու և իրաւունքները պաշտպանելու համար, բաւական չէ միայն կը կարծեմ խիղճը գոհացնել... Այսչափ:

Ի Ե Ռ Ա Գ Ի Ր Ն Ե Ր

Պօլսի մեր թղթակցէն ստացած ենք հետեւեալ հրկու հեռագիրներու պատճենները, զոր ուղարկած են ձիգրէի¹⁾ քրիստոնեայ և հրէայ հասարակութեանց հոգևոր պետերը, Պօլսի կայսերական պալատ և իրենց պատրիարքարաններուն և խախամին, քաղաքին և շրջակայ գիւղերու քրիստոնեայ և հրէայ բնակիչներուն կրած հարստահարութիւններուն պատճառով:

1

Կայսերական պալատան քարտուղարութեան միջոցաւ յոսս Կայսերական Գահոյից Պատճենները՝ Մեծ Եպարքոսին, Ներքին Գործոց նախարարութեան, Ասորոց Պատրիարքարանին, Հայոց Պատրիարքարանին, Կաթողիկոս Պատրիարքարանին, շրէնց Եպիսկոպոսին:

Բանի մը տարիներէ իվեր մեր շրջակաները պաշարման վիճակի մը վերածելով խաղաղ և հնազանդ ազգաբնակչութեան գլխուն անխռով և անվրդով կերպով ամէն տեսակ զոհանքներ և հարստահարութիւններ ի գործ դնող քաջարներու պետ Մուսթաֆա փաշայի և իր փեսաները Քահիրի և Փաթթաֆի և անոնց զաւակներու վերաբերմամբ ցարդ ունէ տնօրինութիւն մը չ'ըլլալու հետեւնօք, մեր գաւառակը (գասապա) յաճախ անոնց կեղեքումներուն և շրջակայ գիւղերն ալ թալանի և աւարառութեան թատր մ'եղած և այդ շնորհիւ գիւղերուն մեծ մասը արդէն աւերակ դարձած էին:

Երէկ ալ յիշեալ Մուսթաֆա փաշայի հրամանին տակ գանուող և Մարթինի հրացաններով զինւած 600 Համիդիէ զօրքեր ձիգրէյէ 6 ժամ հեռաւորութիւն ունեցող Հազէկ և Պապիկ գիւղերու քրիստոնեայ ազգաբնակչութեանց վրայ յարձակելով անոնցմէ 30-40 հատ սպաննելէ և վիրաւոր ձգելէ ետք, սպաննացան գասապայի կեդրոնի վրայ, որով այս պահուս գաւառակիս մէջ գանուող ամբողջ քրիստոնեայ ազգաբնակչութիւնը կենցիկով և ստացածքներով անապահով դրութեան մը մատնուած է:

Ուստի անկախ և անվախ բնակալութիւններ կատա-

1) Ծիզրէ կը գտնուի Տիգրանակերտի կուսակալութեան հարաւարեւելեան կողմը, մուտի լեռան ստորոտը (որուն վրայ, ըստ քրդաց, Նոյի տապանը իջած է) Տիգրիսի աջ ափին վրայ: Գայմազանիստ բաղաբ: Ունի մօտ 10,000 բնակիչ, 4,000-ի չափ լուսաւորչական, բողոքական, կաթողիկոսայից, 4,500 թուրք եւ քիւրդ, մասամբ կաթողիկոսադէպիներ եւ սիրիացի յակոբիներ: Ամբողջ գաւառակը ունի 85,000 բնակիչ, 25,000 միւսուլման, միմասնութիւնը քիւրդ ըլլալով, 10,000 քրիստոնեայ:

րող յիշեալ փաշային, նոյնպէս Թահիր և Ֆաթթահ աղաներուն և կառավարութեան ծանօթ՝ անոնց տիրա-
 չուհակ արքանեակներուն՝ մեր կողմերէն գոյութիւննին
 վերցնելու եթէ բարեհաճ հրամաններ չպիտի շնորհին,
 նորին կայսերական հպատակասիրութեան անհուն և
 բարձր գթառատութենէն ամենախոնարհաբար և մեր
 վերջին շունչով կ'աղերսենք որ ամենաողորմածաբար բարեհաճի արտօնել առաքուլը բաւականաչափ զինուորական
 զօրութեան, որ պաշտպանէ այս երկրէն գաղթելու ստիպ-
 ւած մեր ամբողջ ժողովուրդը, և այդ կերպով ազատել
 մեզ ներկայ դերութեան շղթաներէն: Թէ այս և թէ
 ամէն պարագաներու մէջ կամք և կարողութիւն մեր
 Ամենաողորմած և օգոստափառ տիրող Սուլթանին կը
 պատկանի:

8 դեկտ. 1901

(Ստորագրութիւններ)

Ատորոց Առաջնորդ փոխանորդ բախմայ Մուրատ	Ճիզրէի Բաղդ. Առաջնորդ Մար Նազուպ
Հայոց Առաջնորդ փոխանորդ Տէր Յակոբ	Կաթօլիկաց Առաջ. փոխանորդ Գաս Բաուն
Հրէից Ռաբունին Շամուէլ	Բաղաքի կրօնականներէն Սարգիս, Ապտուլլահ, Ապտիւլահէտ, Պօլուս

II

4. Պօլի հայոց, ատորոց եւ կաթօլիկաց պատրիարքներուն
 (Պատասխանին 40 բառը վճարւած)

Չորրորդ զօրաբանակի հրամանատարին կողմէն ցոյց
 տրւած քաջալերութեան վրայ՝ Միրանը Մուսթաֆա
 փաշային և իր չարագործ արքանեակներուն ի գործ դրած
 բռնակալութիւնները և մեր ժողովուրդէն 80 հոգիներու
 չարաչար սպանելը 9 և 20 դեկտ. թիւ հեռագրներով
 յոտս կայս. գահոյից և բարձրագոյն իշխանութեանց և
 լսող բրիտանացիները բնաջնջելու իր նպատակը դեռ չգոր-
 ծադրած՝ անմիջական միջոցներուն ձեռք առնելը աղեր-
 սած էինք. բայց ցարդ ուէ պատասխան մը չստանալնուս
 վերջին ծայր յուսահատուած և սարսափելի սպառնա-
 լիքներու տակ կեանքերնին վտանգւած մեր ժողովուրդին
 պաշտպանութեան վերաբերեալ կայսերական շուտընդ-
 փոթ հրամաններ ղրկել տալու եթէ ոչ չգարձնէք, մեր
 ժողովուրդին գաղթելու պատրաստութիւնը այժմէն իսկ
 հաղորդելով Ձեր հեռագիր-պատասխանին հեռագրա-
 տան մէջ կրսպասենք:

30 դեկտ. 1901

Ատորոց Առաջնորդ Մաթրան Պէհման	Բաղդէացւոց Առաջնորդ Մաթրան Նազուպ
Կաթօլ. ատորոց Առաջ. փոխանորդ Գաս Բաուն	Հայոց Առաջ. փոխանորդ Տէր Յակոբ

Կ Ո Վ Կ Ա Ս Ե Ա Ն Խ Ա Բ Ի Կ Ն Ե Ի

ՏԱՄՆՆՆԵՐՈՐԻ ՆԱՄՆԿ

Պետերբուրգ, 16 ապրիլ 1902

Սեպարատիզմին յաջորդեց սօցիալիզմը:
 Հաստատեց ինչուսի՞ թագաւորութիւնը Ֆինլանդիա,
 Լեհաստան, Վոլկաս և միապետութիւնը ծափ զարկելով,
 հանգստութեան ժպիտը երեսին՝ բացականչեց՝ յ հանդիստ
 է Ռուսաստանը, որովհետեւ այլևս չկայ սեպարատիս-

տական (անջատական) շարժում, չկայ ազգերի խնդիր:
 Տասն տարի է արդէն հնչում է այդ ցնծութեան
 ծափը. այնքան բերկրալի Պետերբուրգի պալատներում
 և այնքան ողբերգական Հելսինգֆօրս, Վարշաւա ու
 Թիֆլիս, ուր բռնապետութեան գործակալները քաղա-
 քական խրախճանքներ էին կազմում ի հաշիւ ստրկացող
 ազգերի. . .

Բայց ահա պայթեց նոր փոթորիկ, քաղաքական մի
 մրրիկ, որոտ, որի սարսեցնող գոջը պետութեան ծայրերից
 չի լուում այլևս, այլ կենտրոններից, այն հսկայական
 քաղաքներում, ուր երբէք չի լսել յսէպարատիստ՝ ազ-
 գերի թոյլ բողոքը, բուն ռուսական կենտրոններում, որոնք
 այսքան դարեր միապետութեան պատւար հանդիսացան:
 Փչում է 89 և 48 թւականների հովը: Հեռուից է
 գալիս մրրիկը, բայց այս լայնատարած պետութեան մէջ
 նա այլևս չի մարում, չի ենթարկւում խաղաղացման
 կամ անհետացման, այլ տ ե ղ ա կ ա ն հովերի հանդէպ՝
 կերպարանափոխւած, նոր ուժ, նոր ցնցումն առած, նա
 սպառնում է դառնալ անդիմադրելի ուրաբան որ կարող
 է քարուքանդ անել այն, ինչ դեռ երէկ համարւում
 էր անձեռնմխելի, անշարժ, անսասն. . .

Երիտասարդութեան չէ «մեղքը» և ոչ արտասահմա-
 նից ներմուծւող «վտանգաւոր» գաղափարների ծնունդ
 է նա, ինչպէս փաստաբանում են Չմեռային պալատի
 արտաբնակ ղեկավարները: Այդ անիծւած, կոյր,
 անմիտ քաղաքականութիւնը, որ այնքան տարիներից ի վեր
 փորձեց համայն Ռուսաստանը դարձնել մի լուսկեաց
 բանտ, որ գահը, եկեղեցին, դպրոցը միացրեց մի նպատակով
 միայն — դարձնել մի հ ս կ ա յ ա կ ա ն ա պ ու շ այն,
 ինչ կոչւում է ժ ո ղ ո վ ու ը ղ, որ ոչ մի միջոց չինայեց
 այդ ժողովուրդը շինելու մի հիւսիսը երակ այն անկուշա
 սողունի համար, որ կրում է «կառավարութիւն» անունը.
 այդ անմիտ, կոյր, վայրենի քաղաքականութիւնն է, ասում
 ենք, որ առաջ բերեց արեան, արտասուքի և տանջանքի
 յեղափոխութիւնը այնտեղ, ուր ամէն ինչ կարող էր կա-
 տարել խաղաղ, խելացի էփօլիսիօնի միջոցով մի երկրում,
 ուր, գոնէ ըստ երևոյթին, սուրին յաջորդել է գրիչը,
 արիւնին՝ գիտութիւնը, կնուտին՝ համալսարանը:

Երէկայ վայրենիների, մարդակերների հայրենիքը՝
 Աֆրիկան՝ ունի իր ինքնավար երկիրները, իր հանրապե-
 տութիւնը, իսկ Եւրոպային կպած, նրա կողը կազմող
 Ռուսաստանը՝ հասուն չի համարւում մի պարզ խօսելու
 ազատութեան, անմեղ պարլամենտի:

Աչքից կորած Աւստրալիայում, հազվէ կէս դարու պատ-
 մութիւն. ունեցող ժողովուրդը ունի խօսքի, մամուլի,
 ժողովի ազատութիւն, իսկ Ֆինլը, Լեհը, հայը, որոնք
 դարևոր քաղաքակրթութեան օջախներ եղան, ինչպէս
 և յաճախ՝ նրա անձնէր պաշտպաններ խեղդող բռնա-
 պետութեան դէմ, անընդունակ և անկարող են դատու
 քաղաքացիական տարրական իրաւունքի, սեփական դըպ-
 րոցի, տեղական ինքնավարութեան, ազգայնական ինք-
 նուորնութեան: Բազմատանջ ռուս ժողովուրդը, որ իր
 որդոց սուրբ արիւնով խլեց մահմեդական բռնապետի
 ճանկերից Բալկանը, ուր այժմ, քաղաքականապէս մանուկ
 ազգերը վայելում են սահմանադրութեան այնքան պարզ
 բարիքները, ինքը — ուրիշներին այդ բարիքները տալու
 նպատակով ուս ժողովուրդը, աւում ենք, մնում է կարօտ
 այդ նոյն բարիքներին, ճնշւած մի բռնապետութեան տակ,
 որ սկսել է համարձակ մրցել ասիական ամենախաւար

բունապետութեան հետ, հասած մի կատաղութեան, որ իրօք օրհասական վախճանի նշան պիտի համարուի . . .

Եւ օրէցօր աւելի վատ, աւելի ծանր:

Երկու տարի առաջ ռուս ուսանողութիւնը մեծ պահանջ չունէր, այլ լոկ ակադեմիական իրաւունք, որ աւելի ղուտ ուսանողական բնոյթ ունեցող խնդիր էր, քան քաղաքական: Վառավարութիւնը ոչ միայն մերժեց, այլև պատժեց: Պատիժը ստեղծեց նոր դժգոհութիւն: Դժգոհութեան պատասխանը եղաւ հալածանք, ծառայութիւն զօրքի մէջ, նոյնիսկ կնուտ, բանտ և աքսոր:

Անարգար, ծայրայեղ խտուրտութեանը՝ երիտասարդ Ռուսաստանը պատասխանեց ծայրահեղ անձնօրութեամբ, և երկար տարիների ընթացքում կուտակեց, անգործ մնացած ջահել ուժերը հրապարակ նետեցին: Եւ այն օրից սկսեց յամառ կուրը, ոչ յանուն համալսարանական աննշան բարեփոխութեան, այլ յանուն աւելի լայն նպատակի. — քաղաքական իրաւունքների:

Մինիստր Աննօֆսկու խարեբայութիւնը, հրապարակական և առանց ամօթի նշողի, եղաւ ազգանշան նոր խառնակութիւնների: Ռուսանողական ժողովները, սկսած Պետերբերգում, բարձրակոչ բողոք յայտնեցին Վաննօֆսկուին, որ տարբերութիւն էր դնում ուսանողի և իր նախկին ծառանների՝ զինուորների մէջ: Կիւմուժնոյնիկ հրապարակով այրեցին յժամանակաւոր կանոնադրութիւնը՝ և համարեայ բոլոր համալսարանական ժողովներում՝ վճռեց՝ իբրև պատասխան կառավարչական ձգձգութեան, բանտարկութիւնների և աքսորների՝ դիմել ուսանողական գործադուլի, դասախօսութիւններին չյաճախել, որ և ստիպեց կառավարութեանը իր անձարութիւնը վարագուրելու համար՝ կորգադրել փակելու բարձրագոյն դպրոցների մեծ մասը:

Հարժման այիքները, բորբոքած անտեսանելի, բայց զօրեղ փոթորիկից, տարածեցին հեռու ու հեռու: Հասարակութեան մի քանի խաւեր, հարստահարած բանւորները յատկապէս, արձագանք տւին ուսանողական կոչերին: Ինչու 1901-ին Կիւմուժնոյնիկ, Մոսկվայում և Խարկովում ծածանեց կարմիր դրօշակը: Բանւորական դասակարգը կազմակերպեց իբրև երկու կուսակցութիւն՝ սօցիալ-դեմօկրատներ և սօցիալիստ-յեղափոխականներ, միացան ուսանողական շարժման: Արդիւնաբերական կենտրոններում, ինչպէս Պետերբերգ, Մոսկվա, Վլադիմիր, Տուլա, Բրեսնայ, բանւորները կազմակերպեցին նոր ուժով: Խարկովում 1901-ի դեկտեմբերին տեղի ունեցաւ ուսանողական-բանւորական ցոյց քաղաքի գլխաւոր փողոցներում և միացած ուժը մի քանի ժամ շարունակ դէմ սեւց կօզակների բանակին, որ այնքան կատաղութեամբ դուրս էր եկել յեղափոխութեան դէմ: Կիւմուժնոյնիկ այս տարւայ փետրվարի 2 և 3-ին, բանւորները միացած ուսանողների կազմակերպութեան, կարմիր դրօշակը պարզած, վիճխարի ցոյց արեցին երկու օր շարունակ: Վարչական խտուրտութիւնները՝ բանտը, աքսորը, ծեծը, անթիւ խուզարկութիւնները, վերջապէս սպանութիւնները կրկնապատկեցին դրգուած տրամադրութիւնը, և իբրև արձագանք՝ բանւորական ցոյցեր տեղի ունեցան մինչև այժմ՝ խաղաղ սոյնպիսի քաղաքներում, ինչպէս Մարասոփ, Տամբով, Թիֆլիս, Բաթում, Բաքու . . .

Մոսկվայի համալսարանում Փետրարի 9-ին կայացած ահագին ժողովը, բաղկացած 518 հոգուց, կայացրեց մի որոշում, որ կարող է համարուել ամփոփումն

այժմեան պահանջների և արտայայտութիւն երիտասարդութեան քաղաքական տենչերի:

Ահա այդ որոշումը.

« Մենք, Մոսկուայի զանազան թարգմանչի դպրոցների ուսանողներս, թւով 518 հոգի, ժողոված 9 փետրարի 1902, նկատելով որ ակադեմիական նոր լէժիմի աննորմալ գրութիւնը հետևանք է Ռուսաստանում սանձմանադրական սեւէ իրաւունքի բացակայութեան, մի անգամ ընդ միշտ հրաժարում ենք համալսարանական հողի վրայ կուելու ցնորքից: Մեր երկրի հասարակական կեանքը կը կարողանայ մանկ ընական զարգայման ձանապարհը միմիայն քաղաքական և սօցիալական ամբողջ լէժիմի արմատական փոփոխումից յետոյ, երբ ապահովւած կը լինեն ամէն մի անհատի քաղաքացիական իրաւունքները: Մենք համոզւած ենք, որ առանց զայն ուսանողական կեանքը մի քայլ անգամ չի անի դէպի առաջադիմութիւն և. որ երկրի ամենայաւ ուժերը պարբերաբար կը խլուին շտապակութիւնից: Մենք պահանջում ենք.

- 1) Անհատի անձեռնմխելիութիւն (habeas corpus).
- 2) Մամուլի ազատութիւն.
- 3) Ազձի ազատութիւն.
- 4) Համախմբման և ընկերութիւնների ազատութիւն.
- 5) Պաշտօնայի ուղղակի պատասխանատւութիւն.
- 6) Կրթութիւնը մատչելի ամէնքին.
- 7) Կանանց ընդունելութիւն համալսարաններում.
- 8) Բոլոր ազգերի հաւասարութիւն օրէնքի առաջ: Բանտները նեւ մնացած մնք պահանջում ենք.
- 7) Այժմ ժամայ աշխատանքի օր.
- 8) Գործադուլի իրաւունք:

Անկարող լինելով նիւխողել, որ այժմեան կառավարութիւնը ընդունակ լինի հասարակական լէժիմը վերակազմելու մենք դիմում ենք մտածող և քաղաքական հասունութեան հասած ամբողջ Ռուսաստանին. մենք ուզում ենք ապայուցանել նրան, որ ժամանակը հասել է Սահմանադրական ժողով ստեղծելու »:

Եւ յանուն այդ գեղեցիկ ապագայի, երազ-օրերի, հերոսական և յուսահատ փորձեր են կատարուում: Մինիստր Բօգոլէպօվի սպանութիւնը, սպանութեան փորձ Պօբէրօսօցեվի դէմ, փորձ կրկնած երեք անգամ՝ Տրէպօվի դէմ, փորձ վարչապայի նահանգապետի դէմ, մինիստր Սիպեագինի սպանութիւնը, որ կատարեց այս օրերս և որի սարսափը սաւառնել է ամբողջ Պետերբերգի վրայ, մի քանի փորձեր նոյնիսկ պալատի մէջ, 69 բարձր պաշտօնեաների սպանութեան ծրագիրը, գտնւած նորագոյն խուզարկութիւնների ժամանակ, գիւղացիների շարժումը հարաւային Ռուսաստանում — և այս բոլորը համարեայ մի տարւայ ընթացքում, զօրեղագոյն ապացոյց է, թէ ինչ լարման է հասել քաղաքական գրգռմունքը և ինչ հասարակութեան մօտիկ ապագայի լաւագոյն յոյսը:

Ուշագրաւ են այս նոր շարժման յատկանիշները: Երբեմն ռուս ամբողջը և նրա հետ բանւորը, համոզւած միապետութեան անսասանութեան մէջ, համոզւած, որ բունապետութիւնը աստեածային նախորդումն է, ինքն էր իր ձեռքով պատժում ըմբոստ ուսանողներին, յեղափոխութեան նախակարապետներին: Եւ որքան տխուր էին այդ փաստերը . . . Այժմ, ինչպէս տեսնում էք, ցարի անսահման իշխանութեան գաղափարը, դրւած ռուս ժողովրդի կրծքի վրայ, խախտւած է: Նա այլևս ոչ պատմական օրէնք է, ինչպէս հաւատացնում էին միապետականները, և ոչ Ռուսաստանի պատմական պայմաններից բխող միտերական վարդապետութիւն, որպէս քարոզում են ժողովրդական ինքնպիտակցութեան վարժութից դողացող ռուս մտածողները, այլ սոսկ վուլգար բունապետութիւն, որ չունի ոչ մի հիմք և ոչ մի ապագայ, և որի

օրերը հաշւած են: Խախտած է ժողովրդի հաւատը, խախտած է և բռնապետութեան հիմքը:

Դա է արդի շարժման բնորոշ մի կողմը: Բայց կայ և մի այլ բնորոշ յատկանիշ. դա նրա միջակայքն է ընդհանուր թիւնն է: Երբեմն Ռուսաստանի քաղաքական շարժումներին, յեղափոխական ձեռնարկներին, ինչպէս և սօցիալական ցոյցերին մասնակցում էր միայն ուսուցիչ և ուսանական կենտրոնը: Այժմ ուսին միանում են և ուրիշ ազգեր, ուսանական կենտրոնին՝ ծայրերը: Երբեմն ուսանողական շարժումներից իրան հեռու էր պահում լինելը, հայր, վրացին, Ֆիննը, հրէան, մահադարկանը, կամ խաբած է գոք ու թեան յոյսով կամ՝ զբաղած ներքին, ազգայնական գործերով: Իսկ այժմ՝ միացած ընդհանուր ձգտումներով, կապած այն համոզմամբ, որ պէտք է ցնցել բռնապետութեան պատանդանը, որը խտրութիւնն էր դնում տեղի և ազգերի մէջ շարժական զգոգնութեան խորը զգացմունքներով և ցաւերի անհունութեամբ, ուսանող երիտասարդութիւնը կուռում է ձեռք ձեռքի տւած, կողք-կողքի, միեւնոյն շարքերում: . . Եւ ազգերի մէջ փոխադարձ ատելութիւն սերմանող կառավարութիւնը, իր աչքով տեսաւ, սարսափած աչքով որ ուստի հետ միասին, իր մէջքը կողակի կնուտին դէմ է դնում և՛ լինելը, կուրծքը գինուրի հրացանին և՛ հրէան, որ աքսորի ու բանտի մէջ միմեանց ցաւեր ամոքում են Ֆինլանդիայի, Լեհաստանի և Կովկասի զաւակները, միասին, եղբայրաբար: . .

Նոր յաղթանակ է սա և նոր գաղափար: Այդ նոր գաղափարն է, որ միևնոյն բողոքի թնդիւնն է բարձրացնում այս երկրի միմեանցից այնքան հեռու, այնքան տարբեր անկիւններում: . . Կուր Ֆինլանդիայում, կուր Լեհաստանում, կուր Մալթոսների հայրենիքում, կուր Կուրի ափերին, ուր միևնոյն ցոյցի մէջ հայը ներկայանում է իբրև դրօշակիւր, վրացին իբրև դաշոյնակիւր, ուսուցիչը իբրև կուրգոգաղափարակիւր:

Ո՛ւմն է մեղքը: Բռնապետութեան ընդհանուր, հարբած սեպարատիզմը ոչնչացնելու խելագար տենչով, արմատախիլ արեց, ոչնչացրեց այն բոլորը, ինչ կազմում էր Ռուսաստանը բողոքանող ազգերի ներքին, տեղական, առանձնայատուկ զգացումը, ոգևորութիւնը, գործը: Ֆիննից խելցին սահմանադրութիւնը, որով նա այնքան երջանիկ էր: Լեհին սասցին՝ «2 համարձակուել լինալ մոռացիր քո անցեալը, և ճանաչիր միայն մի ապագայ, ուսանական ապագայ»: Հային՝ դարերի ընթացքում յօշոտւած այդ աշխատաւոր ժողովուրդին, որ փորձեց բողոքի ձայն բարձրացնել օսմանեան սահմաններում արևնաքամ եղբայրների օգտին, խելագամահ արին. խելցին նրա գիրը, դպրոցը, հողը: Իսկ վրացին, նա, որ սեփական կամքով իր հայրենիքը ուսանաց գահի ոտքերի տակ դրեց, և որ իր աղօթքն անգամ ուսուցիչ լեզուով է մոմնջում, այդ նոյն վրացին յայտարարեց սեպարատիստ, վտան, գաւոր, արժանի հալածանքի: Հապահ հրէան, բաղմատանը, հալածական, արհամարած այդ ազգը: . . Քարերն անգամ բողոքեցին:

Եւ ահա միացած յուսահատ զգոգնութեան ընդհանուր կապերով, անկարող ծառայելու սեփական ցաւերին, զուրկ միջոցներից ստեղծելու տեղական ունեւորէալ, գործ, հասարակական զբաղմունք, իրաւազուրկ տարւ իր ժողովուրդին այն, ինչ ամէն մի ինտելիգենտի

պարտքն է, վերաւորած՝ մարդկային տարրական իրաւունքների համար, անկարող բողոքելու, անկարող ուսուցանելու, գրելու, խօսելու մայրենի լեզուով, մայրենի ցաւերի համար, — դրանք բոլորը, իրերի անխուսափելի լօգիկով, մոռացած փոխադարձ հին թշնամութիւնները՝ կանգնեցին նոյն շարքերի մէջ, և ուսուցիչ տւած, երեսու երես ընդհանուր թշնամու դէմ: . .

Այս միացումը կուրգոգնեցի ուսուցիչն է, և թըշնամում սարսափը: Ինքը թշնամին պատրաստեց այդնա՝ յանուն «սեպարատիզմի» կործանեց տեղական, ազգայնական կեանքի լուսաւոր, կուրտուրական ձեռնարկները, և դուցէ անդիտակցաբար, բայց փայլուն միամտութեամբ պատրաստեց միացած ընդհանուր կուրգոգնութիւնը: — սօցիալիզմը:

Եւ թող վայելի պտուղը: . .

Կուր սկսած է: Երկու բանակները կանգնած են միմեանց հանդէպ. մի կողմից՝ գահը, զօրքը, կղերը, միւս կողմից՝ մտքի աշխատաւորը՝ երիտասարդ Ռուսաստանը և նրա յետեւից ձեռքի աշխատաւորը՝ բանուր Ռուսաստանը: Առաջինը՝ կազմ, մեծաուժ, անսիրտ և արեան ագահ, երկրորդը՝ գեռ անկազմ, թոյլ, սոսկացող արիւնից, բայց լարած վառվռուն յոյսերով, ապագայ յաղթանակի գրաւիչ հեռանկարով: Առաջինի շարքերում՝ գերեզմանին մօտեցող հայրը, երկրորդի մէջ՝ կեանքի դիմող որդին: Առաջինը՝ յանուն անցեալի, երկրորդը՝ յանուն ապագայի: Աղը անցեալին չի պատկանում, վաղւայ տէրը ապագան է: Այդ բնական օրէնքը, տիեզերական այդ յախտեանական ճշմարտութիւնն է, որ այնքան սիրտ և այնպիսի ուժ է տալիս կուրգոգնեցող Ռուսաստանին հանդէպ մի բռնապետութեան, որի ուժը ցայտում ահարկու է և կնուտը՝ մահաբեր:

Է. ԱԿՆՈՒՆԻ

ԵՐՐՈՊԱՅԻ ՀԱՅ ՈՒՍԱՆՈՂՔԱՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՏԱՐԵԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՒՄՈՐԸ

Երոպայի հայ ուսանողներու հինգերորդ համագումարը այս տարի տեղի ունեցաւ մարտ 31-ին Թընէվ, Hotel des Alpes-ի ընդարձակ սրահին մէջ, իննսուներեք փ պատգամաւորներու, անդամներու ներկայութեան, որոնք եկած էին Երոպայի համալսարանական գլխաւոր քաղաքներէն, Պերլինէն, Փարիզէն, Մօնթրէլէն, Պրիւսթերէն, Լիէժէն, Միւնիխէն, Տարվտադէն, Միտլայդայէն, Քարլսրուհէն, Լայպցիգէն, Հայտելբերգէն, Հալէն, Թիւպինգէն, Գէօթինգէն, Լոզանէն, Թընէվէն:

Հայկական եռագոյն դրօշակը, կարմիր, ձերմակ և կանաչ կը ծածանէր պանդոկին ճակատը: Մէջտեղը, ձերմակ գօտիին վրայ, լայնքէն երկու հորիզոնական սև շերտեր, իւր սուգի նշան, կը կրէին վեց աստղեր, խորհրդանիշ այն վեց մարտիրոս վիլայէթներուն, ուր ազատութեան համար ահաւոր և անուսահատ պատերազմը կը շարունակուի և ուր Պերլինի դաշնագրով սուլթանը կը խոստանար «անհրաժեշտ» բարենորոգումներ մտցնել:

Սրահը դալարներով, կանաչ ծիւղերով, պատկերներով և նշանաւոր հայ դէմքերու կենդանագիրներով վայելչօրէն զարդարած էր: Մէկ կողմը կը տեսնուէր հայկական վերածնութեան՝ ուսուցիչները՝ Ալիշան, Աբովեան,

Պատկանեան, Արծրունի, Բաֆֆի, միւս կողմը նոր ու զինւորեալ Հայաստանի հերոսական զէմքերն ու սուերները՝ Սերոբ, Պետո, Բարեկէն Սիւնի և ուրիշներ, մէջտեղը խորհրդանկար մը՝ «քաջամարտիկ Հայաստանը» ներկայացնող ներշնչած «Մեր հայրենիքի» «Ահա եղբայր քեզ մի դրօշ» էն:

Մամուլի, համալսարանական և ուրիշ ընկերութիւններու ներկայացուցիչները միայն իրաւունք ունեին բացման ներկայ ըլլալու:

Երեկոյեան ժամը 9-ին ժողովը բացւեցաւ, երբ ամբողջ սրահը լիքն էր. մակերդնացի խումբ մը ուսանողներ և մամուլի ու ընկերութիւններու ներկայացուցիչները բեմին քով առանձին տեղ գրաւած էին:

Հայ ուսանողուհիներու և ուսանողներու խմբերգ մը, երգեց «Մեր հայրենիքը», զոր ամբողջ սրահը ծափահարեց: Յետոյ պ. Խ. Մալուժեան, Վ. Յանձնաժողովի նախագահը, հայերէն լեզուով բարի գալուստ մաղթելով բոլոր ընկերներուն, խօսեցաւ պարագային յարմար ճառ մը: «Նախ, ըսաւ, սրբազան պարտականութիւն մը ունինք կատարելիք: Անցնող տարին հայ ազգը երկու ցաւազին կորուստ ունեցաւ.— Ալիշան, որ 50 տարի Հայաստանի վերածնութեան երգը երգեց, և Սէրէմձեան ու Թորոսեան, որոնք Էտիոնէի մէջ երկու մակերդնացի ընկերներու հետ կախաղան ելան, իբրև գաղափարի մարմնացնողներ»:

Ժողովը այդ հայրենասէրներու անմոռաց յիշատակը յարգելու համար, ոտքի կանգնեցաւ:

«Ահա դար է, շարունակեց պ. ճառախօսը, որ հայ երիտասարդութիւնը եւրօպական համալսարանները կը յաճախէ: Առաջին Փազին՝ նա ներւաւած էր խաղաղիկ աշխատութեան և համալսարանական կեանքէն դուրս ոչինչ կը տեսնէր. երկրորդ՝ այն է ներկայ շրջանին մէջ, հայ ուսանողին աշխարհահայեցողութեան մէջ նկատելի է մեծ փոփոխութիւն.— գա իր հայրենիքի ազատութեան գաղափարով ոգևորուած է: Եւ մի քանի տարի է հանդիսատես ենք, թէ ինչպէս հայ երիտասարդները, իբրև արձագանք հայկական շարժման և կուրի, բողոքի ձայն կը բարձրացնեն և ոմանք ալ օգնութեան կը փութան Թրքահայաստան, իրենց ապստամբ եղբայրներուն աջակցելու»:

Պ. նախագահը իր ճառը վերջացուց հրաւիրելով հայ ուսանողները սեղմել իրենց շարքերը, եւրօպայի առջև դնել հայ ժողովրդի մարտիրոսաբանութիւնը, անոր ընդվզումի ու պայքարի պատմութիւնը, քանի այս երկրի մէջն են:

Պ. Մ. Յովհաննիսեան Փրանսերէն լեզուով բարովիկ մաղթեց օտար ներկայացուցիչներուն և ներքողելով Զւիցերիոյ ու Ժընէվ քաղաքին հիւրասիրութիւնը, ըսաւ. «Իրենց հայրենիքին մէջ կաշկանդուած ու հալածական հայ ուսանողները տեսակ մը խորհրդարան կազմեցին ազատ եւրօպայի մէջ, ամէն տարի, այժմէութիւն ունեցող խնդիրներու վրայ վիճաբանելու համար: Ներկայիս մէջ ամենակարևոր խնդիրը՝ պրօպագանդն է Թրքահայաստանի օգտին, որ պաշտպանողներուն ձեռքը ինկած և տէրութիւններէն լքուած է, հակառակ հանդիսաւոր խոստումներուն:

«Մնալով օրինական գործունէութեան հողին վրայ, հայ ուսանողները չեն կրնար չարտայայտել իրենց բուռն համակրութիւնը ան քաջերուն, որոնք այսօր Սասունի լեռներուն, Վասպուրականի հովիտներուն մէջ կը կուրին

Մեծ Մարդասպանի կառավարութեան դէմ, միաժամանակ համերաշխելով միւսնոյն բունպետութեան զոհ ուրիշ ազգութիւններու հետ»:

Ատենախօսը մասնաւորապէս ողջունեց մակերդնացի ուսանողները, որոնք «եկած էին անգամ մը ևս շեշտելու հայ-մակերդնական եղբայրութիւնը, որ, շատ չ'ընենք, երևան եկաւ Էտիոնէի կուրի մէջ և կախաղաններուն վրայ»: Ապա դիմելով ուրիշ օտարազգի ուսանողներուն՝ «Բռնակալութեան խարազանը միջազային է, վերջացուց ճառախօսը, դահիճներուն մէջ համերաշխութիւն կայ, պէտք է որ զոհերուն մէջ ևս համերաշխութիւն ըլլայ»:

Տիկին Իլզէ Քրապան, գերման գրագիտուհին և աշխատակից «Տօյէ Ռունտշաու» թերթին, խորապէս յուզուած ճառ մը խօսեցաւ, յայտնելով իր անկեղծ հիացմունքը երիտասարդ Հայաստանին և իր խորին ցասումը գերման կառավարութեան, որ մեղսակից կը հանդիսանայ մարդասպան սուլթանին: ճառախօսը բացատրեց ծածանող հայ դրօշակի իմաստը:

Յետոյ՝ Լուի Վարէն, Ժընէվի համալսարանին հասարակական գիտութիւններու բրօֆէսօրը փոքրիկ և ազդու ճառի մը մէջ իր համակրութեան հաւաստիքը յայտնելով հայ երիտասարդութեան, որուն մէջ մասը իր աշակերտներն են, գովեց անոնց եռանդը և աշխատասիրութիւնը: Խօսելով հայկական հարցի մասին, ի վեր հանեց ցաւագին հակասութիւնը, որ կայ հայոց դատին արդարութեան և անոր օգնութեան հասնելու տիեզերական անկարողութեան միջև:

Պ. Ս. Բատէվ, «Մակերդնական Շարժում» Փրանսերէն կիսամսթերթի խմբագիրը խօսելով խումբ մը մակերդնացիներու կողմէն, յուզուած շեշտով մը ծանրացաւ այն համերաշխ կապերուն վրայ, որոնք կը միացնեն մակերդնացիները «Դրօշակի» հայ յեղափոխական կուսակցութեան հետ, ջատագովեց գործնական պրօպագանտը և պնդեց միահամուռ և աւելի ու աւելի լայն գործունէութեան պէտքին վրայ հայերուն ու մակերդնացիներուն միջև, որոնք միւսնոյն թշնամին ունին իրենց դէմ: Արջացուց իր ներքողալից ճառը հայ հերոսներուն և հայ ժողովրդին աննկունութեան համար, «կեցցէ ազատ Հայաստան» աղաղակով:

Այս ճառախօսութիւններէն յետոյ, նախագահը կարգաց համագումարին ուղղուած հետևեալ նամակներն ու հեռագիրները:

- 1) Շատ համակրալից նամակ մը պետական խորհրդի անդամ Ժօրժ Փափօնէն, որ ցաւ կը յայտնէր հայ երիտասարդներու ժողովին ներկայ չ'կրնալ ըլլալուն, հրաւիրած ըլլալով Պէրն, Գաշնակցային խորհրդին:
- 2) Ջերմ համակրութեան հեռագիրները դրկած էին «Պրօ Արմէնիայի» խմբագրապետը և Մարսիլիոյ ընկերվարական ուսանողները:
- 3) Պ. Կօստանսօն (Քրիստոնեաները և միւսիւլմանները) անուն հեղինակաւոր աշխատութեան հայասեր հեղինակը) անկեղծ համակրութիւնով լի նամակ մը ուղարկած էր Հայաստանի և հայկական դատին համար:
- 4) Լօզանի մակերդնական ուսանողներու և Զւիցերիոյ, Իտալիոյ, Անգլիոյ, Գերմանիոյ, Ռուսաստանի և Պոլկարիոյ հայկական ընկերութիւններու կողմէն հետագիրներ և նամակներ:

5) Բորիս Սարաֆով, մակեդոնական գործարար կոմիտեի նշանաւոր պետը հետեւեալ նամակը ուղարկած էր:

Հայ Ուսանողական Համագումարին, Ժընէվ
Սիրելի ընկերներ,

Հատ խօսւած է հարստահարւածներու բարոյական համերաշխութեան և անոնց միաձայն տառապանքներուն վրայ: Երազի սահմանին մէջ եղած համերաշխութիւնը պատրանք է: Երկան համերաշխութիւնը, ինչպէս կ'ըմբռնեն, գործելու որոշումէն կը ծնի և երեւան կուգայ գործունէութեան մէջ:

Այսպիսի համերաշխութիւն մը պէտք է կապէ հայերը և մակեդոնացիները միևնոյն յամառ կուլին մէջ, մեզ հարստահարող ըէժիմին դէմ:

Համոզւած և խանդավառ կուսակից նմանորինակ համաձայնութեան մը, միշտ պնդած եմ անոր աննահանջ պետքը և բարոյական գեղեցկութիւնը: Մակեդոնական Բարձր Կոմիտէին նախագահ ընտրւեցայ թէ չէ՝ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան ներկայացուցիչներուն հետ, Լահէի Ահհաժողովին առթիւ, միասին Յայտարարութիւն մը ստորագրեցի: Անկէ ի վեր, միշտ ներշնչւած եմ այն հանդիսաւոր խոստումէն, զոր մէկտեղուինք Եւրոպայի առջև, թիւրք բռնապետութեան դէմ համերաշխ ու միացած կուելու համար:

Ինչի կը լծի թէ մօտ է ժամանակը, ուր մենք այս միութիւնը մեր արիւնտով նորէն պիտի կնքենք պատերազմի դաշտերուն վրայ, ուր միայն պէտք է վճռուի մեր ճակատագիրը:

Այդ գերագոյն ժամուն, հաստատ գիտեմ, որ հայ յեղափոխական երիտասարդութիւնը, որ նոր ժամանակներու ապստամբութեան քանի մը էն գեղեցիկ ժեստերը ըրաւ, միահամուռ հոն պիտի ըլլայ իր պարտականութիւնը կատարելու համար, այս յոյսով է որ եղբայրաբար կ'ողջունեմ՝ զայն Ժընէվի Համագումարին մէջ:

Բ. ՍԱՐԱՓՕՎ

Դիւանի ընտրութիւնէն յետոյ պ. Խ. Մալումեան ներկայացուց Միութեան՝ վերջացող տարիին մէջ կատարած գործունէութեան համարատուութիւնը, ուր կերևար որ հայ ուսանողական Միութիւնը կարևոր յառաջդիմութիւններ ըրած էր կազմակերպութեան ու պրօպագանտի ճամբուն մէջ: Լիազօր կոմիտէն, որ երկու տարի կ'ընէ Ժընէվ հաստատուած է, իր ծրագրի ոգու համաձայն պ. Ք. դը Պրեսանսէի բանախօսութիւնը կազմակերպեց Ժընէվի մէջ, պ. Պիէռ Քիլառ Մօնաքօ Խաղաղութեան Համաժողովին պատգամաւոր ուղարկած էր հայկական դատը պաշտպանելու համար և հրաւիրած էր գերմանացի նշանաւոր ընկերվարական պ. Էդ. Պէրնշտայն Բերլինի մէջ բանախօսութիւն մը ընել ինչպստ հայոց կոմիտէն ծրագրած է նմանապէս Հոռոմի և Բրիւքսելի մէջ դասախօսութիւններ սարքել տեղական հեղինակաւոր անձնաւորութիւններու ձեռքով, Եւրոպայի հասարակական կարծիքը հայոց հարցով շահագրգռելու համար:

«Հայաստան և հայկական հարցը» մեծ հրատարակութեան համար, որ նպատակ ունի հայ ազգին անցեալը և ներկան, իր տառապանքներն ու կուռները Եւրոպային ճանչնել, Լիազօր կոմիտէն ստացած է շարք մը յօդւածներ ու համակրական կոչեր Եւրոպայի նշանաւոր գիտուններէ, գրագետներէ և ըն, ինչպէս Էլիզէ Ռէկլիւ, Լօմբրօզօ, Էրնէստ Նավիլ, Փրէտէրիկ պասսի, Լամպրէխտ, Պայէր, Լորիա, Նօվիբրօվ և դեռ շատեր:

Համարատուութիւնէն յետոյ նախապէս պատրաստած ծրագրին կարգով սկսան բանախօսութիւնները, որոնք ուղղակի առնչութիւն ունէին հայկական հին կամ նոր կեանքի հետ:

Դասախօսներէն ոմանք իրենց նիւթին մէջ շօշափած էին կովկասահայ իրականութիւնէն մէկ քանի կարևոր խնդիրներ, որոնք յարուցին երկարատև վիճաբանութիւններ, որուն իբր հետեւանք ընդունեցաւ Մ. Յ. ի առաջարկած հետեւեալ բանաձևը.

«Ն. Հ. Ո. Միութեան Ծրք հաստատողը՝ գտնելով՝ որ թրքահայերուն դատը իր ներկայ տուր, հրատապ, ստիպողական կերպարանքով առաջնակարգ խնդիրն է ամբողջ հայութեան համար, միաձայն ցանկութիւն կը յայտնէ, որ կովկասահայ ինտելիգիւնցիան իր ուշադրութիւնը կիպրոնացիէ պիտաւորապէս այդ խնդրի շուրջը»:

Համագումարին աշխատութիւնները տեւեցին մէկ շաբաթ: Համագումարը՝ իր վերջի նիստին մէջ առաջիկայ տարւան համար կայացուց կարգ մը որոշումներ, որոնցմէ հետեւեալները միայն հրատարակութեան կը տրուին.

- 1) Յօգուտ Հայաստանի կազմակերպել բանախօսութիւններ Գերմանիոյ և Իտալիոյ շատ մը կարևոր կեդրոններու մէջ.
- 2) Հող պատրաստել Գերմանիոյ մէջ հայկական դատը պաշտպանելու համար, յատուկ օրկան մը հրատարակելու գերմաներէն լեզուով:
- 3) Բոլոր աշխարհի ուսանողներուն կոչ մը ուղղել որ մամուլի և բանախօսութիւններու միջոցով պրօպագանտ ընեն Հայաստանի համար:
- 4) Թիւրքիոյ և Կովկասի մէջ հայկական հարցի մասին խօսելը անհնար ըլլալով համագումարը որոշեց այդ նպատակով Եւրոպայի մէջ հրատարակութիւններ ընել:
- 5) Ընթացիկ տարւայ պրօպագանտի ծախքերուն և հրատարակութեանց համար 25,000 ֆրանքի պիտուէ մը որոշեցաւ ներկայ եղողները անմիջապէս ստորագրեցին 5,000 ֆրանքը: Մեծ Ժողովածուին համար որոշած է ծախսել 15-20,000 ֆրանք:

Համագումարը միաձայնօրէն որոշեց նաև իր բուն համակրութիւնը յայտնել 1) «Պրօ Արմէնիայի» խմբագրական մարմին, 2) բոլոր հայասերներուն, 3) մակեդոնական ժողովուրդին և 4) բոլոր հարստահարւած ազգերուն:

Որոշեց յայտնել իր հակակրութիւնը՝ Բաղէլի սիօնիստներու կոնգրեսին, սուլթանի հետ ունեցած համակրական հեռագիրներու փոխանակութեանը համար:

Համագումարը գոհունակ ծափահարութիւնով ընդունեց Մօնակօյի Խաղաղութեան համաժողովին հայկական հարցի մասին քէտարկած որոշումը աւետող հեռագիրը, ստացւած պ. Քիարէն:

Վերջի պահուն, աւստրիական լրագիրներուն Պօլսէն հետեւեալ հեռագիրը կուտային.

«Սուլթանը հրաման ղրկեց Բարիզի դեսպան Միւնիք պէյին և Ջէիցերիոյ տաճկական ընդհանուր հիւպատոսին, ամէն ջանք ու միջոց դործ գնել՝ հայ ուսանողներու համագումարը արգիլելու համար»:

Ինչ սարսափելի ականջներ ունին սա բռնակալները — կըսեր Յորնազ:

Համագումարը ցրեցաւ իր ջերմ համակրութիւնը և երախտագիտութեան զգացմունքները յայտնելով Ջէիցերիոյ կառավարութեան և Ժընէվ քաղաքին:

Առաջիկայ համագումարը տեղի կունենայ 1903 ապրիլ 1-ին Պրիւքսելի մէջ:

Մ Ի Ո Ի Թ Ե Ա Ն Բ Ա Ն Ա Կ Ց Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ն Ե Բ Ը

Հ.Յ.Գ. ԲԻՒՐՈՅԻ
ԳՐԱԳՐԱՐԱՆ
A.R.F. BURO
LIBRARY

Անցեալ տարեայ «Դրօշակի» սեպտեմբերի համարում (№ 7) յայտարարել էինք.

«Միութեան բանակցութիւններու առթիւ մեզ զիմող ընկերներուն կը յայտնենք, որ այդ բանակցութիւնները առհնէ մը ի վեր վարող չէղօք անձնաւորութիւնէն ստացւած գրութեան մը համաձայն՝ շուտով անոր վերջնական խօսքին կըստատարուի Ամբողջ սրտով կը փափաքէինք, որ այդ խօսքը նպատակաւ ըլլայ յարմար անկեղծ տարրերու համար»:

Ներկայ ապրիլ ամսին ստացանք և ահա ամբողջ ու թե ա մ բ ու ա ն փ ո փ ո խ հրատարակում ենք պ. Չէզգբի վերջին խօսք-գրութիւնը (Միութար ոտորագրութեամբ):

Քարիզ, 20 ապրիլ 1902

Ա ո Ա ը և մ տ ե ա ն բ ի ւ ը օ
Հ. Յ. Դաշնակցութեան, Ժընէվ

Ձեր 12 նոյեմբ. 1901 նամակով կը խնդրէիք որ Ձեզ անյապաղ յայտնեմ թէ ի՞նչ են կեդրակցութիւններս միացման բանակցութեան մասին, և թէ արդեօք տրամադիր եմ միջնորդի դերս շարունակել:

Ահա հինգ ամիս է որ պատասխանս ուշացուցի, այսպէս վարուելով՝ նպատակս էր չի գահաձիճեալ ոչ ինչ, և որոնց որ պէտք էր՝ Ժամանակ տալ անշահախնդիր, օրինական և խելացի որոշումներու ճամբան մտնել:

Լուծութիւնը ես ալ այլևս միութեան համար հարկաւոր բան մը չեմ նկատեր, և այս՝ թէ իբր անձ մը՝ որ ուզած էր օգտակար ըլլալ իբրև միջնորդ, և թէ իբր հայ՝ որ ուզած էր ազգային փափագի մը, կարծիքի մը արձագանգն ըլլալ Յեզ. Կուսակցութեանց մօտ, որոնք առևտրական երկու տներու նման անկախ բաներ չ'ըլլալով ոչ տէրն են իրենց հաւաքած դրամին, ոչ ալ միակ դատաւորն իրենց ներքին և արտաքին գործերուն որ համարձակին գրսէն եկած խրատ մը ընդոտնել:

Ձեռնարկիս հետևանքներուն պատմութիւնը երեցաւ, մասամբ մը, Ամերիկայի Հ ա յ ը ի ք ի մէջ, անցեալ աշնան, մնացեալն ալ մօտերս կը հրատարակուի: Բայց ինչ որ այսօր անհրաժեշտ կը տեսնեմ Ձեզ հարորդելի սա էական կէտն է, վաղուց արդէն օրինական անկախ լուծութիւնը սկսած է միացման բանակցութիւն շարունակելու Աեր. Հնչ. Կուսակցութեան հետ:

Այս մասին Լոնտօն մարտ 19-ին գիր մը գրած եմ, մի ամիս միջոց տալով պատասխան մը ինձ գրելու:

Չստացար Հետեւաբար, կրնամ խնդիրն հայ հասարակութեան առջև հանել:

« Երբ որ, դրած եմ Լոնտօն, 1900-ին իմ միջնորդի դիմումներս սկսայ, Վեր. Հնչ. Կուսակցութիւնն իր գրութեան ունէր 1898-ին, Աղեքսանդրիա հաւաքուած Ընդհանուր Ժողովէն ընտրուած Կեդրոնական Վարչութիւն մը, և որուն հետ պաշտօնական յարաբերութեան մտայ միացման հարցին վրայ:

«Միջնորդութիւնս՝ ինքնաբերաբար սկսուած՝ այսպէս գործ ու վ իսկ փոխուեցաւ սրտած պաշտօնի:

(Մնչ եւ ալ ըլլայ, այսօր, որպէս զի ես ինքս կարող ըլլամ ըսել իմ վերջնական խօսքս, պէտք է որ Վեր. Հնչ. Կուսակցութեան ներկայ պաշտօնական մարմինը պաշտօնապէս ինձ գրէ իր վերջին խօսքը թէ միացման ծրագրիս եւ թէ նկատմամբ միջնորդութեան խնդրոյն վրայ: Բոլորովին ազատ էք ունենալ ինչ տեսութիւն, ինչ բարձրում, ինչ վարդապետութիւն որ կուղէք այդ երկու խնդիրներուն իւրաքանչիւրին վրայ:

«Պէտք է հանել երկու կուսակցութիւնները այն անտրոշ և տարտամ կայութենէն, ուր կը գտնուին իրարու դէմ, իմ միջնորդութեանս խնդրոյն պատրուակով: Ասոր աշխատիլը իմ պարտքս է, ձեր ալ պարտքն է ինձ հասցնել ուզած պատասխանիդ, բայց կ'եղբորոն կամ հայր լաբէն թե ա մ բ ու ա ն կ'ն ի ք ո վ: (Ինչ մը որ եօթ ամէս իվեր կըստատարուի, և կըսած չէ դեռ, և որուն պատճառները պիտի հետզհետէ պարզուին):

«Հարկաւոր բան մ'ալ որ զանց անց ամենևին ներկի չէ սա է թէ՛ ձեր ինձ տարիք պատասխանագրին կցելու էք օրինակը այն արձանագրութեանց որոնք, ըստ կրնական կանոնադրին, բռնուած պէտք է որ ըլլան նկատմամբ իւրաքանչիւր վարիչ ընտրութեանը: Հոն նշանակուած ըլլալու է որո՞ւ կ'ուղէ և ո՞ր թեւական այդ ամէն մէկ ընտրութիւնը կատարուած է: Պարտաւոր էք ստիկա ընել սա հետեւեալ գլխաւոր նկատուածով որ հակաձանութիւնն չի վերցնելու երբ որ 1900-ին զիմեցի Վեր. Հնչ. Կուսակցութեան, զիտէի թէ այդ ատենուան ինչպէս վարչութեան անդամներն ինչքան են, ե՞րբ ու կեդր. վարչութեան անդամներն ինչքան օրինաւորութեան ինչպէս ընտրուած են: Ունէի դէմ օրինաւորութեան իմ արքայութեանը մէջ: 1898-ին ընտրուած և երկու յարոց պայմաններուն մէջ 1898-ին ընտրուած և երկու ամիսէն աւելի համապետութեան չունի. յրուած՝ բռնուած է: Իսկ լուծութիւնը գոյութիւն չունի. ես ալ վարիչ ընտրուած էի) աթոռէս ի զատ (որովհետեւ ես ալ վարիչ ընտրուած եմ) ուրիշ վարիչներու աթոռներ ալ թափուր են հոն: Երբ որ վարիչ ինձ նամակով յայտնած են հրատարած ըլլալն ի վարիչ ինձ նամակով յայտնած են հրատարած ըլլալն եօթ և ա այս հրատարակութեան իվեր անցեր է արդէն եօթ ամիսէն աւելի: Համապետութեան չորս հրատարակ:

«Այս կայութիւնը շատ ծանրակշիռ է: Վեր. Հնչ. Կուսակցութիւնը ինքնապաշտօնաւոր դիքտատոր նազար պէկի օրինակէն սարսափած և խրատուած՝ իր հիմնական կա-

հոնազրին մէջ գրած է 15-րդ յօդուածը՝ որ կ'ըսէ թէ այդ պարագային մէջ, կ'ը գրուին ակա՛ն վարչու- թիւնը լուծուած կը համարուի Բայց, մտահոգ հեռանտութեամբ մը, որպէս զի չորս վարիչի հրա- ծարման պարագային մէջ կուսակցութեան գրանն ու ուղղութիւնը չի ինչայ կապող կողմատողի մը շարքում մը մը ձեռքը, Վեր. Հնչ. կուսակցութիւնն աւելցուցած է այդ յօդուածին ծաս մ'ալ որ կը հրամայէ ընդհա- նուր ժողով գումարել նոր կեդր. վարչու- թիւն մ'ընարելու համար:

«Ներկային մէջ կողմատուելու եւ յիստակար ուղղու- թեան երկիւղը նամանաւանդ սա պատճառով աւելի հիմնաւոր է որ ուրիշ երկու վարիչներ, մին՝ Ս. միւսը՝ Ն., տարիներէ ի վեր գործնականապէս դապրած են վարիչի դեր մը կատարելէ, այնպէս որ այս երկուքին հեռայած՝ միւս չորսին հրամարած ըլլալուն հետեւանքով, մնացած կայ 1898-ի Բնդհանուր Ժողովին կողմէ ընտրուած միայն մէկ վարիչ—միայն մէկ—եւ սնն ալ կը ընակի ոչ թէ կեդրոնը, այլ Ս.մերկայ:

«Յղրակայնիւր կը ըսեմ. Չկայ կեդրոնական վարչու- թիւն, այլ կայ չորս հինգ անձերէ բաղկացեալ (որոնց երեքը՝ Լծոտոն, մին՝ Եգիպտոս, միւսը՝ Ա.մերկայ) խմբակ մը որ չկրնար համոզել հայ հասարակութիւնը թէ ինքն է որ կը ներկայացնէ Վեր. Հնչ. կուսակցութիւնը, կը վայլէ անոր անդամներուն վստահութիւնը, կը գործադրէ կամքն ու փափազը, քանի որ ատոնց 1898-ի Բնդհ. Ժողովէն այդ խմբակը ընտրուած չէ, ինչպէս, գոր օրինակ ես, վարիչ ընտրուած էի:

«Ուրիշ նոյնքան ծանր օրինազանցութեան մ'առջեւ ալ ստիպուած եմ կանդ առնել: Ոչ թէ միայն վարիչ- ներու հեռանալն ու հրաժարիլը այլ եւ հոկտեմբեր 1898-էն ի վեր վաղուց արդէն աւարտած երեք տարւան շրջանը պարտք մը կը դնէր ընդհ. Ժողով գումարելու: Այս մասին 51-րդ յօդուածը շատ բացայայտ է. «ընդ- հանուր Ժողով կը գումարել երեք տարին անդամ մը»:

«Բոլոր այս նշանակաւ եւ թուած նանդամանքներս, որոնց ամէն մին հիմնական կանոնին թէ ուզուին եւ թէ առաւին յայտնօրէն հակառակ են, եթե ութ ամիս առաջ գոյութիւն չունէին, եւ որոնք այնպիսի խոշոր եւ կոր- ծանարար զեծողներ են որ ես ընտանաւարար պիտի թռնադատուէի անձամբ հարց ու փորձ ընել, ջանալ հետոն եւ մութին մէջ աչք մը նետել, պատին ու վարագոր թին ետեւը նայիլ, քննել եւ հասկնալ թէ ես ինքս, որ ասկէ երկու տարի առաջ, կը խօսակցէի միութեան վրայ օրինաւոր եւ ձեռնհաս կեդր. վարչութեան մը հետ, այս վերջին ամիսներու մէջ իմ դէմս ո՞վ ունիմ. ընտ- րեալներ թէ ինքզինքնին այդպէս կոչողներ, հիմնական կանոնին հետեւող եւ հաւատարիմ վարիչներ թէ դիք- տա մ'օրնեք, կարգ ու կանոնի մարդիկ թէ պաշի- պող սու գն եր:

«Ակա՛ծ միջնորդութեանս գերիս իրաւունքովն եւ նամանաւանդ իբրեւ հայ մը՝ որ ուրիշ հայերու հետ ենթարկուած ենք խելացի յեղափոխականներու գործերէն օգտուիլ եւ անագնիւններուն, նեղաւորներուն ընթացքէն վնասուիլ մեր կեանքին ու ինչքին մէջ, պէտք է որ պիտանք թէ ի՞նչ է այդ խմբակը՝ զոր խաւարին մէջ, ստիպուած ենք, մենք ազգայիններս, յաջողը նկատել այն կեդրոն. վարչութեանը որ ընտրուած էր 1898-ին Բնդհ. Ժողովի մը կողմէ:

«Ձեր լուսն ծագումին վրայ եւ ձեր ներկայ կազմուած- քին օրինաւորութեանը մասին լուսաւորուիլ ուղղուել ուրիշ իրաւունք մ'ալ ունիմ, միշտ ոչ միայն իբր միջնորդ, այլեւ իբրեւ հայ:

«Հրաժարեալ կեդր. վարչութիւնը Հ. Յ. Դաշնակցու- թեան հետ միացման հարցը ճշակելու եւ ի գլուխ հանելու համար յասկապէս արտօնուած էր Բնդհ. Ժողովէն: Երբոր երկու տարի առաջ գիտնցի անոր, գիտէի թէ ձեռնհաս եւ արտօնեալ մարմինի մը հետ էր որ գործ պիտի ունենայի: Աձէն կողմէ եւ իբրտու ետեւէ ինձ հասած անդեկութիւնները, զորս ստոյգ կը հաւատամ,

ինձ կը բաւին յիշուելու թէ Լծոտոն նասող եւ կեդր. վարչութեան անունով գործող խմբակը եւ նամանաւանդ իր պետք՝ պ. Վահէ ընաւ երբէք ճանչցած չեն եւ հիտն ալ չեն ուզեր ճանչնալ իբրեւ օրինաւոր ոչ 1896-ի եւ ոչ ալ 1898-ի Բնդհ. Ժողովները եւ անոնց որոշումները:

«Ուրիշ նոյնպէս ծանր իրողութիւն մը կը ըսեմ թէ այդ խմբակը ու իր պետք գործած են Պօլիս եւ Բարկ ալլեւայ թուականներով, բարբոսի իրենք իրենց գլխուն, կամայականաբար, կարգ մը գործեր որոնց մասին հաշիւ չեն տուած եւ չեն ալ ուզեր աալ երբէք:

«Իրաւ է թէ այս արարքները կրնան մինչեւ մէկ ատիճան ծածկուած կամ ներուած նկատուիլ նորի՛նն ու միջոցովն այն պաշտօնին զոր պ. Վահէ ինքն իրեն յանձնել տաւ: Կեդր. վարչութիւնէն եւ զոր կատարելու համար 1900-ին Պօլիս քնաց վերջապէս—պաշտօն մը որուն կատարման ամենեւին չսպասուած եղանակին վրայ առանձնաբար պիտի խօսիմ—տակայն հակառակ այս վերջին ժառու գիրկընդկաւանդուն մին՝ մեզ՝ գրոններ- լուսն բնաւ կարելի չէ ընդունիլ որ 1896-ի, 1898-ի Բնդհ. Ժողովները չի ճանչցող մէկը—համար չի տալու համար չի ճանչցող, եւ այսուհետեւ ալ համար տալու պարտքէն ազատած՝ քանի որ կուսակցութեան գլուխն անցած է իր օք եթէ ոչ ըստ օրինի—կարենայ իրեն համախոս խմբակին հետ հրապարակի վրայ հանդիսաւորապէս ներ- կայանալ իբրեւ այդ Բնդհ. Ժողովներէն իսկ արտօնուած, իբրեւ անոնց կողմէ ձեռնհաս կարգուած միացման հարցին վրայ խօսելու եւ բանակցելու:

«Ես կը գամուիմ ուրեմն հանդէպ այնպիսի մարմինի մը՝ որ ընտրուած չէ, որ տարիներէ ի վեր ունեցած է պաշիպօք սու գն եր ու յատուկ զարտուղի ընթացք մը, ընկերներուն դէմ ըմբոստ, գործերուն մէջ կամայական եւ անհաւատարիմ, որ յաջողեր է վերջիս ձեռքն անցնել այնպիսի իշխանութիւն մը որ իրեն Վեր. Հնչ. կուսակցութեան կողմէ արուած չէ ոչ Հիմնական կանոնին գծած ձեռովը եւ ոչ ալ ուրիշ կերպով, եւ որ կը կրէ կեդր. վարչութիւն անունն որ իրենը չէ:

«Ոչ ոք կրնայ Ձեր այս ըմբոստութեան եւ հեր- ձուածին մէջ զՁեզ ճանչնալ իբր Վեր. Հնչ. կուսակ- ցութեան պաշտօնական մարմինը եւ Ձեզի հետ բանակցել: Ձեր դէմը գամուողն ո՞վ ալ ըլլայ, միջնորդ մը՝ ինչպէս ես, կուսակցութիւն մը՝ ինչպէս Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը: «Ինչպէս կը տեսնէք, Ձեզի շատ բայց կը խօսիմ, որպէս զի ոչ մէկու համար վտանգ մը չիմայ յանկար- ծակիի գալու, որպէս զի առաջին առնուի ամէն թիւրիմա- ցութեան, սխալմունքի, խարդախութեան եւ մեքե- նայութեան, եթէ կան:

«Ուզածս լո՛յս է ամէնուս համար:

«Ձեզի կը մնայ, իմ այս նամակիս վրայ, ինձ գրել Ձեր բոլոր պատասխանները, հերքումները, ապացոյցները ի մասին այն ամէն մէկ մեզագրութեան որ վրդավիչ կերպով կը կանգնի Ձեզի դէմ:

«Ձեր լուսնը պիտի նկատեմ իբր հաստատութիւն մը Ձեզի վերագրուած արարքներուն եւ նպատակներուն».....

Հրատարակութեան տալով այս նամակս (և միայն իմ պատասխանատուութեանս տակ) աւելորդ չեմ համարիր աւելցնել թէ ես ինքս մեծ ուրախութեամբ եւ տպիտի առնէի հոն նշանակուած մեղադրութիւններէն այն կամ անոնք որոնց մասին պիտի ստացած ըլլայի Լծոտոնէն հերքում մը, բացատրութիւն մը, բայց պարզ ժխտում մը անգամ չեկաւ: Լռելով՝ ինձ իրաւունք կուտան հրա- պարակ ելլելը:

Ուղղամտութեան պարտք մըն էր որ կատարեցի ուրեմն իրենց յատուկ գրով այս մեզագրութիւնները հաղորդելով հերքումի մը յոյսով: Հիմա, հայ հասարակութեան հետ և բոլոր ուղղամիտ յեղափոխականներուն հետ է որ պիտի սպասեմ հրապարակական հերքում մը, միշտ յօժար և պատրաստ գործուած սխալմունքը ճանչնալու:

Մինչև որ չի հերքուին (և դժբախտաբար չեն կրնար հերքուիլ) ես ապացուցեալ կը դատեմ հետեւեալ կէտերը.

1) Թէ Վեր. Հնչ. Աուսակցութեան պատկանող յեղափոխականները եօթ ութ ամսէ ի վեր պաշտօնական մարմին մը չունին գլուխին:

2) Թէ մէկ քանի անձերու խմբակ մըն է որ զեղծումով մը և ապօրինութեամբ մը ինքզինքը կը կոչէ կեդրոնական վարչութիւն, դրամ կը հաւաքէ թերթ կը հրատարակէ: Ամբարտաւան թեթեւօրէկութիւնն այն աստիճանին կը հասցնէ որ կը համարձակի Օսմ. Ազատականաց Համաժողովին անձ մը իբր պատգամաւոր ղեկել Վեր. Հնչ. Աուսակցութեան կողմէ որ, մէկ քանի տարի առաջ, յատուկ վճռագրով մը, իր ծոցէն դուրս հանած է նոյն այդ անձը:

3) Թէ Հիմնական կանոնագիրը եօթ ութ ամսէ ի վեր դադարած ըլլալով գործադրուելէ, պարզ խօսքով ջնջուած ըլլալով, հետեւաբար և լուծուած է այդ կանոնով ծնունդ և կազմակերպութիւն ստացող Վեր. Հնչ. Աուսակցութիւնն ալ: Անոր անդամներն այլևս կազմակերպութիւն մը չունին:

Այս իրողութիւններն իրենց մէջ կը պարունակեն այն պատասխանը զոր պարտաւոր եմ տալ Հ. Յ. Դաշնակցութեան 12 նոյեմբ. նամակին: Եւ սա է.

«Անցեալ օգոստ. 1901-էն ի վեր չկայ Վեր. Հնչ. Աուսակցութիւնը ներկայացնող պաշտօնական օրինակ ու մարմին մը, չկայ և ոչ իսկ (իբր կազմակերպութիւն) Վեր. Հնչ. Աուսակցութիւն մը որ անոր և ձեր միջև ունի մէկը կարենայ միջնորդութիւն ընել: Կ'աւելցնեմ. գիտնական ու փորձառու միտքի մը յատուկ չէ յուսալ հասնիլ անխաբօս սիկ արդիւնքի մը անկազմ խմբակութեան մը կամ պաշտպանութեան ներքո հետ որոնք, իծնէ, հակամէտ են ձեւել ոչ թէ ինքզինքնին նշանակած գործին վրայ, այլ այդ գործը իրենք իրենց վրայ»:

Ընդունեցէ յարգանսցս հաւաստիքը
ՄԻՍԻԹԱՐ

Յ. Գ.—Հարկաւոր կը տեսնեմ ամէնուն աչքին տակ զնել Վեր. Հնչ. Աուսակցութեան կազմակերպող Հիմնական կանոնագրին հետեւեալ էական տրամադրութիւնները.

ԿԵԴՐ. ՎԱՐՁ. ԻՐԱՆԱՍՏՈՒԹԵԱՆ ՍԱՀՄԱՆԸ

Յօդ. 1.—Կեդրոն. վարչութիւնը կուսակցութեան ընդհանուր ղեկավարող մարմինն է, ներկայ կանոնադրութեամբ իրեն զնուած իրաւասութիւններու և պարտականութիւններու սահմանին մէջ:

Աւելորդ է շեշտել թէ այս կանոնագիրն ինք բառ մ'անգամ չպարունակէր վերաբերմամբ միացման խնդրոյն, որ դուրս կը մնայ կեդր. վարչութեան սահմանէն և կը մտնէ միմիայն պատգամաւորաց ընդ. ժողովին իրաւունքներուն մէջ, իրաւունք մը զոր կրնայ անոր յանձնել ինչպէս փոխանորդի մը:

ՀԱՇՈՒՆԾՈՒՈՒԹԻՒՆ

Յօդ. 13.—Կեդր. վարչութեան իրաւասութեան և պարտականութեան սահմանին մէջ դառնող գործերուն ծախքերը վարչութիւնն ինք պիտի ընէ և հաշիւը պիտի ներկայացնէ ընդհանուր ժողովին օրինական տուեալով:

Յօդ. 58.—Կեդր. վարչութեան անդամները չեն կրնար պատգամաւոր ընտրուիլ, սակայն ընդ. ժողովին կ'ստիպուակցեն պատգամաւորներուն հաւասար իրաւունքով. միայն չեն մասնակցիլ իրենց համարատուութեան վերաբերեալ քուէարկութիւններուն:

Այս երկու յօդուածներուն համեմատ, 1898-ին ընտրուած եօթ վարիչներն ալ, և կամ պակասութեան պարագային ասոնց տեղ ընտրուածները իրաւունք ունին հրաւիրուելու ընդ. ժողովին, և պարտաւորութիւն ունին հաշիւ տալ օրինական տուեալով:

ԳՈՒՄԱՐՄԱՆ ՀՐԱՆԴՐ

Յօդ. 60.—Կեդր. վարչութիւնը երկրի նահանգներու հրաւիրագիրը պէտք է ուղարկէ ժողովի գումարովին նամար որոշուած ժամանակէն գէթ վեց ամիս առաջ:

ԸՆԴՈՒՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎՆ ԲԱԶՄԱՅՈՒՄԸ

Երկրին տալիք պատգամաւորներուն վրայ զանց կ'ընեմ խօսք ընել, իսկ արտասահմանի մասին 53-րդ յօդուածը կ'ըսէ.

Կովկաս և Անպրկովկաս պիտի տան երկու պատգամաւոր, Պարսկաստան պիտի տայ մէկ, Կիպրոս՝ մէկ, Պուլկարիա՝ մէկ, Ռումանիա՝ մէկ, Յունաստան՝ մէկ, Ամերիկա՝ երկու պատգամաւոր:

Այս երկիրներն ալ իրարմէ շատ հեռու ըլլալով, ամէն ոք կըզգայ թէ պատրաստուելու հնար և միջոց տալու համար անոնց պատգամաւորներուն որպէս զի ի մի վայր գումարին ընդհ. ժողով կազմելու համար, առ նուազն երեք չորս ամիս առաջ հրաւիրագիր ստանալու են:

ՄԻՍԻԹԱՐ

Պատեհ ենք համարում հրատարակել Լճնդօնից մեզ ուղղուած մի ուրիշ գրութիւն՝ Հնչակեան կեդրոնական վարչութեան կնիքով.

Լճնտօն, 1 ապրիլ 1902

Հ. Յ. Դաշնակցութեան
Արեւմտեան Բիւրօին
Ժընէվ

Յարգելի հայրենակիցներ

Ուրախութեամբ կ'իմացնենք Ձեզ որ Հին և Վերակազմեալ Հնչակեան երկու հատուածներուն միջև Միութեան բոլոր պայմաններուն վրայ վերջնական համաձայնութիւն գոյացած ըլլալով՝ Հնչակեան Միութիւնը կատարած է:

Կարելի եղածին չափ շուտ, ամբողջ կուսակցութեան քուէով, պիտի ընտրուի Միացեալ ու միակ Հնչակեան կուսակցութեան կեդր. վարչութիւնը, որ պաշտօնապէս պիտի հաղորդէ Ձեզ իր կազմութիւնը և որուն հետ է որ պիտի կրնաք այլ ևս ուղղակի բանակցութեան մտնել Միութեան մասին, երբ ժամանակը հասած կ'նկատէք:

Միւրեք է մեզ յուսալ որ մինչև միացեալ ու միակ Հնչակեան կեդրոնին կազմութիւնը, ի վիճակի կ'ըլլաք ուղղակի բանակցութեանց ձեռնարկելու, որով կարելի կ'ըլլայ վճռական քայլն առնել դէպի հայ յեղափոխական ուժերու ամբողջական բաղձալի միացումը:

Ընդունեցէք մեր յարգանքները

Հնչակ. Աուս. կեդր. վարչութեան կողմէն՝
Ատենագպիր
(Ստորագրութիւն)
Ատենագպետ
(Ստորագրութիւն)

Կ Ն Ի Բ

Կըսպասենք ուրեմն Հնչակեան միացեալ կուսակցութեան կենտրոնի կազմելուն: Իսկ առ այժմ թող թոյլ տրուի մեզ երկու խօսք ասել «Միութեան» ապագայ բանակցութիւններին առթիւ:

Հրապարակի վրայ գտնուում են դեռ ևս մարդիկ— սակաւաթիւ, բարեբախտաբար— որոնք չնայած մեր օր՝ եկտիվ ընթացքին և մեր բոլոր ջանքերին՝ համաձայնութեան գալու յեղափոխական մարտը տարրերի հետ՝ շարունակում են մեղադրել մեզ պառակտումի ու կուսակցականութեան մէջ և մեր անհրաժեշտ վերապահումները, մեր միանգամայն հասկանալի յապաղումները բացատրում են իմաստ մեր անկեղծութեան:

Այդ փնասակար տրամադրութեանը քիչ չեն նպաստում այն անմտած յոխորտանքներն ու յայտարարութիւնները, որոնք գալիս են պաշտօնական օրգանից և որոնք հանրային կարծիքը այս կամ այն ուղղութեամբ գրգռելու բնոյթը ունին:

Բացէ իբաց յայտարարում ենք, որ մենք դէմ ենք բանակցութիւններ վարելու այդ մէթօդին և որ ոչ մի յոխորտանք, ոչ մի պաշտօնական ազդարարութիւն՝ որքան էլ նա իր վրայ «անշահախնդրութեան», «աներկրիմութեան» գրօշմը կրէ,— չպիտի շեղէ մեզ մեր բռնած ըն-

թացքից, ինչպէս և առհասարակ ոչ մի «կարծիք» կամ «պահանջ», որ չէ հիմնւած առողջ դատողութեան վրայ, այլ միայն արդիւնք է կրքի ու քաղաքացիական տհասութեան՝ չէ կարող արժանանալ մեր ուշադրութեան:

Որքան մենք սրտանց անպայման համակրող ենք բոլոր յեղափոխական նկարագիր ունեցող ուժերի համախմբման՝ այնքան և գարշում ենք «միութեան» յախուռն, անիմաստ աղաղակներից, այնքան և երկիւղ ենք կրում այնպիսի մի հեռապատկերից, ուր—այս կամ այն կերպով վերջապէս իրագործւած— «Յեղափոխական ամբողջական միութեան» ծոցում առաջին վայրկեանից իսկ երևան կը գայ կազմալուծման աղետաբեր սաղմը:

Եթէ մեր նպատակը պէտք է լինի՝ յեղափոխական գործը կազմակերպել և ոչ կազմալուծել, ապա պարտաւոր ենք միութեան բանակցութիւնների մէջ լինել շերջահայեաց և խստապահանջ:

ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՕ